

مختصر

قدیم دنیا تاریخی

بشنیجی ابتدائی کلاس آیچون

قبریز — آذربایجان

آذربایجان دولت نشریاتی

۱۳۲۶

نشریات مطبوعه‌سی

مقدمة

ملى نهشتمىزىن تارىخى ترقى و تكاملى سايەسىنده ، ايلك دفعه آذربايجان دىلىنده خلقمىزىن بالالار يىن تىھىيەن تەھسىل و تعلیمى اىچۇن نىشر اولۇنان بىو تارىخى كتابى ، عالم و تىجىبەلى مۇلۇفلار و معلملىرىمىز طرفىنندىن ترتىب امدىتىدىش ايلك ائردر .

ووغما آنا دىلىمىزىدە اولات بىو كىتاب ، حىرىتلى معلملىرىمىزىپەت پىداگۆزى اوستالىقلارى سايەسىنده ، قىسىم عموم دىبا تارىخىنە ئايدى اولان بىتھابى مەلumatى سەھل و آسان بىر ئەرىقلە آذربايجانلى اوشاقلارا تو گىردىچىكىر . خاتىم دە خەرىشلى معلمەلر و معلملىرىمىزىدەن خواھش اولۇنور كىتاب حقىنەئۇز منصىقى - تىقىمى ئىن ئەرىپەت لەطى ائتسىتلەر تا اېكىنچى چاپدا نظر دە تو تولسون .

لېرىيات

قدیم دنیا تاریخی

— 8 —

هصرين طبیعتی — مصر مملکتی آفریقا قطعه‌سنین شمال‌الشرق
حصه سینده در آفریقانین شمالی قسمتی قوماوق و چوق ایستی
یش‌لردر اما نیل چایی مپصردن کتچیدیگینه گوره اورانی سولی و
آباد بیر تولکه اندیبدر. نیل چایی آخان یش‌لره نیل وادیسی دیلیلر.
آنچاق مصر بووادینین شمالی حصه‌سینه اطلاق اولونور. نیل چایی
ئوز بول سوبی، گتیردیگی یوموشاق و اسکین ایچون فایدالی
تورپاقلاری ایله ان قدیم زمانلاردان مشهور در. بونا گوره قدیم
مصر لیلر نیل چایی نی مقدس بیر چای حساب ائده ردیلر.

مصر چوخ ایستی اولور او را دا یاغیش چوغ آزی یا غار حتی بعضی ایللر اصلا بیر قطره ده یاغیش یاغماز . نیل چابی دلتا ( ) شکلینده مدیترانه دریاسینا تو کولور او دور که او را یا دلتا دییلر . مصرین جنوب طرفی او جا اولدوغنانا گوره او را یا یوخاری مصر و شمال طرفینه ایسه آشاغی مصر دییلر . یازدا نیل چابی چوخ داشقین او لور و سو هر طرفی تو تور . سو قوریاندان سونرا پاییز فصلی خلق

اکین ایشینه مشغول اولورد لار . بورادا محصول چوخ ياخشى عمله
گلير . مثلا مصطليلر بوغانى پايىز فصلينين آخرىنinde اگرلار و يازىن
اولىنىنده بىچىرلىر .

فرعون نئدر . مصريون هارين منس . ديلر رديه ديه فرعون بادشاهلارينا .

مصدر ده ۲۶ سلسنه پادشاهلار حکومت ائتمیشلر منسدن سونرا
مصرین ان مشهور پادشاهلار يندان (فرعونلار يندان) خیوپس، حفزن،
میکه، رینوس در . مصرین پادشاهلاري چوق قدرتلى و مستبد -
ایدیلر . بوتون خلق اونلارین خدمتکاري حساب اولوناردى . مصرین
بوتون تورپاقلارى پادشاهلارين ملکى ايدي . پادشاه وزيرلارين ياردىمى
ايله ئولكەنلىك اداره ائمه ردى .

كندىلىر مۇز توپاقلاريندا و اكىنلەرىندەن آغىرمالىياتلار وئىرىدىكىدە

اونلارین وضعى گونى گوندن پىسلەشىپ و آغىر حىيات كەچىرىدىلار . آغىر وئرگىلىرىن و استبداد و زىيەنин نتىجە سىيندە اهالى و خصوصا كندىلىر گونى گوندن يوخسولاشمىش و ئوز تورپاقلارىندان محروم اولور دولار . فرعونلار آراسى كسىلمەدن مخاربە ئىدىكلىرىنە گورە كندىلىرى دستە دستە حرب عملياتى گورمك و مخاربە اتمىگ اىچجون حاضر لايىردىلار . مخاربە لريين دوام اتىمەسى قوشۇن اىچرىسىيندە بويوك ناراضىيقلار تورە دردى خلق فرعونلارىن قورخوالى اصول ادارەسى نتىجە سىيندە عصيان و انقلاب حالىنلە گلىپ چاتمىشدر بوسېيلر مصىر حكومتى بويوك اوچوروما آپاراراق اونون محاوا لماسىندا سبب اولدى . ۲۶ » نجى سلسەنین آدى پادشاھلارىندان بىرى پسامتىكىدر . بوفرعون زمانىندا هخامنش سلسەنین ۲ نجى پادشاھى كامبىز اورانى تسخىر اندىب و ئوز مملكتىن جزوی ائتدى . بوتارىخىن مصىر دولتى ئوز استقلالىنى الدن و يىردى .

دین و مدنىت — قدىم آداملار خىال ائدهر دىلر كە دوحلار يما آللاهلار دىنianى ادارە ئىدىرلىر بونلار آغا جلا ردا « داغلاردا » چايالاردا ياشايىردىلار . بو خەقلەر ئولوم ناخوشلىق شادلىق علتى دوشۇنە دىكىدە دنىادە باش و تەرن حادىتلرىن دە سببىنى يىامەز ئىدىلىر . او در كە اونلار بوتون ايشلىرىن الالهlar دان باش و ئىرمە سىنه عقىدە لرى وارا يىدى . مصىرلىرىدە بو كىمى عقىدە لىرە مالك ئىدىلىر . مصىر دە هرقىيەن ئوزىنە مخصوص آلەمى وارىدى . اونلار بو آللاهلارا ستايىش ائدهردىلىر . مصرالى لرىن مشهور آللاهلارى بونلار دان عبارت ايدى . را (گونش آللەھى)

او سیرسین (تودپاچ و برکت آللاهی) ای سیدیا (او سیرسین آرداشی) سست (او سیرسین قارداشی).

مصولىلر آپىس آدېندا بىر ئو كۆزە و خاتور آدلى بىر اينگە ستايىش ائدهردىلر . بونلاردان علاوه نهنگ ، اصلاح و ايلان كىيىمى حيوانلاريدا مقدس يېلىرىدىلر .

قدیم مصطلیارین عقیده سینه گوره یا خشی عملای انسانلارین
نولندن سونرا روحی یئنه قاییدار او در که بدن سالم قالماق ایچون
نولورى موپيا شکلینىدە ساخلازدیلار .

فرعونلارين مومنيا اولونموش جسدى قايدىقلارى بويوك و عظمتلى مقبره لرده حفظ اولونساردى . مصدره کي اوچ بويوك بيراميدلار (هرم لر) بومقبره لردن در مصرلilar نيل چايىنى مقدس ييلديكىدە اونا هئچوقت كىناثت تو كمه زايدىلار . اونلارين مخصوص خطرلى وارىدى کە مختلف شكللردن عبارت ايدى بوخطه هىه . روگليف خطى دىليل . بوخطى مخصوص بيركاغند اوسته يازاردىلار بوكاغنده پاپرسوس دىرىدىلار .

مصر لیلر نیل چایی ندان استفاده ائتمگ ایچون او ندان آرخلا ر چکپردیلر.

مصر ليلر قدیم خلق لر کیمی نوزلرینه مخصوص قانون و قاعده لری واریدی . مصر ده خلق نشچه صنف او لدوقدا اکثریت یه نجی صنف با فعله اکینچی لرایله ایدی . بونلارین زحمتی نتیجه سینده مصرین فرعون لاری و اعمانلاری و کاهنلاری راحت باشار ديلار .

بابل دولتى

طبيعت واهاليسى :

دجله و فرات چايلارينين آخديغى يئرلرده تورپاقين منبت و اقليمىن مساعد اولدوغينا گوره ان قديم دولتلر تشكييل اولونمو شدر . بوئولكە يە مزوپوتاميا دىيلردى بابل مزوپوتا ميانىن ان قديم دو - لتلر يىندىندر . —

دجله و فرات چايىن بير بيرىنه ياخىنلاشىغى يئرده بابل شهرى، واقع اولوشدر بابل اول چوخ كىچىك بير شهر ايدى ليكىن سونرا ارار تجارت يولارى اوسته اولدوغينا گوره تجارت مرکزى او لوپ و بويدى . - بابلين ان بو يوك شاهلارىندان حمورابىدر (۲۰۶۷ - ۲۰۲۵) ميلاد دان قاباق) و مزپوتاميانىن شمال حصه لرىنى تصرف ائتمىكىن سونرا بابل پادشاهلىغىن ياراتدى . -

حموراب چوخ قدرتلى بير شاه ايدى او ندان چوخلى قانونلار قالميشدر . بو قانونلار قاراداشدان اولان بيرستون اوسته يازىلمىشدر . بابلدە قوللار و كندلىلر چوخ چتىن و پىس وضعىه ياشاياردىلار قانو - نلار يالنزاھىنلرى و تاجرلرى و اشرافلارى مدافعه ائدهردى . بابل شاهلارىنى دائمى قوشونلارى وارايىدى . محاربه زمانى كندلىلرده بوقوشونا كمك ائتمەلى ايدىلر . مملكتىن خرجلرىنى آغىر يوکى

کندلی لرین بوینوندا اولدوغونا گوزه یو خسوللیق بابلده عمومیلشیش
ایدی . بو یو خسوللیق نتیجه سینده مملکتین ایشی خرابلاشدی . شرق
ظرفیندن هجوم ائدن کاسیت و خالدی طایفه‌لری بابل حکومتینی
اور تادان قالدیر دیلار و بئله‌لیگله بابل دولتی آرادان گشتی . (۱۷۵۰
قبل از میلاد) و سونرا لار بابل دولتی آسور اور دولاری طرفیندن
ضبط ائدیلدی . -

آسور حکومتینی ضعیف اولدوغی زماندا فارس کورفه زی
ساحللرینده یاشایان کلدانلار بابلی تعمیر ائدیب و بویوک بیر شهر انتدیلر .
و بئله‌لیگله بابل دولتینی یئنیدن تشکیل ائتدیار و بو دولتی کلمده
آدیله آدلاندیر دیلار . بو زمان بابل شهری شرقین تجارت و مدنیت
مر کزی حساب اولونوردی . کلمده دولتینین قدرتلی پادشاهی نبوپولسسر
ایدی او ایرانلیلارین کمک‌لیگی ایله نینوانی آلدی . نبوپولسسر دن
سونرا او غلی بخت‌النصر پادشاه اولدی . بخت‌النصر بابلده چوق‌بنالار
تیکدیردی . کلدانیلر دقته شایان بیر مدنیته مالک ایدیار . اشتارو مردوخ
اونلارین بویوک آلاهlarی حساب اولوناردی . کلدانیلر نجوم علمیندن
اطلاع‌لاری واریدی . -

کلدانی حکومتی یا یشنى بابل دولتی هخامنشی دولتین ۱ نجی
پادشاهی حکوروش واسطه سیله مغلوب ائدیلیب نتیجه‌ده و اور تادان
گشتی . (۵۳۸ میلاد دان قاباق) . -

آسور دولتى

ئولكە و اهالى :

آسور دولتى دجله و فرات حوضهسى (مزوپوتا ميانين) شمال طرفينده داغلىق بيرمنطقه د تشکيل او لو نوشدر . بودولتىن پا يختى آسور شهرى دجله چايىن او ستوندە ايدى بودولت ۳۰۰۰ ميلاددان قاباق تشکيل او لو نوش ايدى . آسوريلر بابل اهاليسى ديلينه او خشار بير ديلده دانيشدار ديلار . -

آسوريلر مالدارلىق وا كينچىليك لە مشغول او لار ديلار . او رادا مس ، گوموش و دمير كيمى قىمتلىي معدنلار وارىدى . آسوريلر بو دمير لردن استفاده ائدرەك اكين و حرب اسبابلارى قايدى ديلار و بتله . ليكە قونشو دولتلرە قارشى قدرتلى او ستو تلو كە مالك او لدولار . - آسوريانين بويوك پادشاھلار يندان تىكلاسات بالاسارايىدى او موز قدرتلى قوشونوندان استفاده ائده رەك قونشو دولتلرى اور تىدان قالدىرىدى . سارقون و ستنا خريب آسوريانين قدرتلى شاھلار يندان ايديلىر . سارقون آسوريا ئولكە سيندە دور شر و قين شەرىنى قايدى وي بويوك تجارت و قوشونكىشلىق يوللارى ايجاد ائتدى . سارقونون او غلى ستنا خريب بابلى فتىح ائتدى . ستنا خريب دن سونرا او غلى اسرهادون پادشاھ او لدى . او نون زمانىدا مصر ئولكە سى آسور

اور دولاری طرفیندن آلیندی : سوریه و فلسطین ئولكە لرىدە آسورىلیلارين اليئه كىچىدى . آسور اور دوسى او زمانين ان قدرتلى اور دولاريندان حساب او لو ناردى . او نلارين آلدېقلارى ئولكەلر خرابە بىر حالە دوشىرىدى . او نلار اسېرىلىرى رەحمسىز جەسىنە ئول دۇرەد - دىلەر . آسوريا ئولكە سى داغلىق او لدوغۇنَا گورە اھالى قالىن ديوارلى شهر لىر داشدان بنالار قايدىلار . آسورىلار داش يۇنماق صنعتىنده ماھرايدىلەر . آسوريا گاهىنلەرى و تاجىرىلىرى چوخ وارلى ايدىلەر و كىندىلەرن و صنعتكار لاردان آغىرمالييات آليناردى . صنعتكار لار مالياتى گوموش پوللارلا ادا اىدەر دىلەر . آسورىيادا قول چوخ ايدى بونلار ھامىسى ضبىط اىدىلەميش ئولكەلرین خلقلىرىنىڭ دىلەر . - چوق زمانلار قوللار ياكىندىلەر و حتى صنعتكارلار شاھلارين امرىنە گورە يول چىكمك ايشىنە مجبوريت حالىندا مشغۇل اولور دىلەر . - آسوريانىن سون قدرتلى پادشاهى آسور بانپىالايدى . بو شاهدان سونرا آسور حکومتى ضعيفلىشىدى . بو حکومت شمالدان ميدىلار و سونرا لار ايسە هەخامنىشلەر طرفىنندى يىنى باپل پادشاهى نبو پولسىرىن ياردىمىي ايلە مغلوب و نىنوا شەھرى خراب اىدىلەدە و بىلەلىككە آسور دولتى اور تادان قالدىرىيلىدى .

آسور مدنىتى - آسورىلار داشدان بنالار قايدىلار . او نلار سوار خلارى چىكمىدە بويوك مەحاربە و تجارت يوللارى دوزەلتىكىدە ماھرايدىلەر . آسورىلەر يازىنى و علمى دجلە و فرات چايىلارى ئولكە سىنندە ياشايان شومر طايفەلریندن ئور گىميشىدىلەر .

قازىنتى واسطەسىلە آسورىلاردان بعضى انزلر او جملەدن آسور
بانىپالىن ڪتابخانەسى كشىف اولۇنۇشىدۇ . البتە بوكتابلار ساكسى
لوحەلردىن عبارتدر . آسورىلار ھېكىل تراشلىق . داش يۇنماق و
نقاشلىق صىنعتىنده بىر اندازە يە قدر ماھرىايدىلر . آشور خلقىنин بويوک
آللاھىن آدى آسورايدى . او نلار مملكتلىرىنى بو آدلا آدلاندىرمىشلار .

اسرائیل و یهودی حکومتاری

فلسطین مدت رانه دریا سینین جنوب شرقی ساحل لرینده پر لشمشیش کیچیک بیر نولکه در . فلسطین داغلیق و تپه لیک بیر پئر در . بو پئرلر اوردون چایی واسطه سیله سواریلار فلسطین شمال دره لری منبدر و اورادا او زوملوک با غلار گورونور . اما جنوب قسمتی حاصل- سیز و قورا خلیق پئرلردن عبارت در . یهودیلرین آتا بابا لاری قدیم زماندا بورادا یشاردیلار . او نلار (۱۴۰۰ میلاددان قاباق) تاریخینه قدر عربستان چو للرینده مالدار لیق ایشینه مشغول اولا راق . بو تاریخدن فلسطینه مهاجرت ائتدیلر . اسرائیلیلر و یهودیلر فلسطینه گلديکده اورانین پئرلی اهالیسین قیریب و مطیع ائتدیکدن سونرا فلسطینه مالک او لموشلار . بونلار قبیله حالیندا یاشایاردیلار سونرالار فلسطینده اکینچیلیکه مشغول اولدولار اسرائیلیلر فلسطینین محصولدار شمالي دره لرین اشغال ائتدیلر . اما یهودیلر اسرائیلی لرین جنوبوندا اولان داغلیق منطقه ده یاشاماغا باشладیلار .

یهودی پادشاهلارین ان مشهوری داود در (۱۰۰۰ میلاد دان قاباق) بو زماندا یهودیلر قبیله حالیندان چیخیب و بیر لشمشیلر داود زمانیندا فلسطینده اولان فلسطنی اقوامی بو تو لیکله مغلوب اندیلمیشلر . داود اور شلیم شهرین پایتخت ائده ره ک یه- و د پادشاه لیفینی

يارا تدى . داود ئولدو كدن سونرا اوغلى سليمان تخته اگلشىدى او اورشليمىدە بويوك بنالار تىكىدىرى . سليمان يهودىلارين باش آللەمى او لان يهوه ايچون بىوڭ مۇبد و سرايىلار قايدىرى . اورشليمىن آباد لاشماسى آغىر خرج طلب ائدىرىدى سليمان آغىر مالياتلار آلماقلا بو ايشە سر انجام وئردى .

سليماندان سونرا فلسطينىن شماھ حصەسى يهود پادشاھلىغىندان آيرىلدى و مستقل اسرائىل حکومتى اورادا تشکىيل او لووندى . يهود و اسرائىل حکومتلرى - سليماندان سونرا تشىكىيل او لوونمۇش يهود و اسرائىل حکومتلرىنىن يوخارىدا دىدىكىمىز كىمى اسرائىل حکومتىنىن يېئارى آباد و منبت ايدى اما جنوبى حکومت يا يهود ئولكەسى قوراقلىق يېئر يېئر او لدوغۇنا گوره يهودىلر چوبانلىق ايله حیات سورە ردىلر .

فلسطين سورىيە دن مصربه گىتەن تجارت يوللارى اوستە واقع او لدوغينا گوره تجارت مرکزى او لموشدر . بورادا بويوك تجارت شهرازى اىجاد ائدىلەمىشدر تاجىلار بوسىلە ايله چوخ وارلى ايدىلر . مالياتلار و محاربه نتىيجە سىننە فلسطين كىندرلىرىنىن وضعى خرابلاشمىش و تاجىلره بورجلۇ او لموشدىلار . بىئەلىككە اونلارين تورپاقلارى اللرىنىن چىخمىشىدى و سونرا الار قول حالينا دوشموشلر . بو آغىر شرایط اونلارين آراسىندا عصييان حر كىنلىرى يارانمىشىدى :

جنوبى خلقلىرى سونرا الار ئوز پادشاھلارىنىن و شىخلىرىنىن تارىيخ حیات و ترجمە حالىنى توپلايدىلار و بىئەلىككە ئوز رهبرلىرىنىن آدینا

چو خ مراقلی و شیرین حکایه لسر دوزه لتدیلر . و نتیجه ده ابراهیم -
اسحق - یعقوب و یوسفین داستانلاری اور تایا چیخدی .

یهودیلر ایلک نوبده دورت گوشلی پالچیق کر پیچ گل اوستونده
آغاج قلمر ایله یازاردیلار و سونرا کوره لرده پیشیره ردیلر . اما
آخرده مصرلر کیمی مخصوص بیر مر کبیله پایپروس کاغذی اوسته یازی
یازماغا ال قویدولار . نتیجه ده سونرالار اونلارین مثللر ، حکایه و
تاریخلری تو بلانیب و بئله لیکله یهودیلرین مقدس کتابی آدلانان تورات
کتابی وجوده گلدى .

اسرائیل و یهود حکومتلرینین ییخیلمه ماسی - اسرائیل و یهود پاد-
شاهلاری داخلی محاربه يه دوام انتدیردیلر بوندان علاوه اونلار خارجی
دشمنلره و رو شماغا مجبور ایدیلر نتیجه ده بو ایکی حکومت آرتیق
درجه ده ضعیف او لموشدیلار بوزمان آسوریالیلار اسرائیل حکومتینه
هجوم اندیلر . اسرائیل حکومتی مقاومت اتمگه قادر او لمادیدقا
مغلوب اندیلمیشدی . (۷۲۲ میلاددان قاباق) یهود حکومتی ایسه
آسوریا پادشاهلارینا باج و ئرمگه بویون قویوب و بئله لیکله یهودیلر
آسوریالیلارین اطاعتی آلتیندا یاشاماغا مجبور او لموشدیلار . بو -
زماندان برى یهودیلر ئوز استقلال لارینی الدن و ئرمیش و بىرده
مستقل حالدا یاشاماغا قادر او لمامیشلار . یهودیلرین ئوزلارینه عايد
مدنیتلری وار ایدی . بونلار چوخ قدیم زمانلارдан یوخاریدا قید
انتدیگیمز کیمی خط یازماغی با جار اردیلار . یهودیلردن قالان تاریخی
انزلرین ان اهمیتیلسی تورات کتابیدر . بو کتابدا یهودیلرین ادبیاتی

مثاللارى و حكايەلرى درج اولۇنوبدر .

قديم يونان يا قوتىيا — قديم قوتىيا يابونان آوروپادا بالكان يارىم آداسىنىن جنوب حصە سىنە يېرلە شىير . اژە درىاسىندا اولان كىيچىك آسيانىن غرب ساحللرى قديم يونان مملكتتىن جزوی ايدى . يونانىن اقلىمی ملايم و طبىعى گوزەل و مختلفدر بولۇلکە داغلار واسطە سىلە مختلف حصەلرە بولۇنور و هر حصە نىن معىن خصوصىتى و آدى واردە . يونان داغلارىندا پالىت ، و شاه پالىت و فندىق آغا جىلارى چو خدر او نون داغ اتكلەرنىن بويوك او زوملوكلىر وزيتون آغا جىلەقلارى واردە يونان منبت او لمادىفنا گورە اهالى مالدارلىقلارا مشغۇل او لاردىلار بولۇلکە نىن ساحللرى داغلىق و شرق حصەسىنە آرتىق درجه دە گىرينتىلى و چىخىتىلى در .

اهالى - قديم يونانلىلار تۈلکە لرىنەھلاد و تۈزۈزىنە هەن دىيەردىلر .
بونلار بويوك قىيلەلرە بولۇنوردىلر . روملىلار ايلك دفعە او لاراق يونانىن قىرك طايىفەسىلە ھمسايدە او لىدىقلار ياشىنەسا گورە او نلارى قىرك طايىفەسىنەن يىلمىشلىر او در كە بولۇلکە يە قىرس ياقرەتسىيا و اهالىي قىرك دئمىشلىر .

ايرانلىلار بىرنجى نوبەدە كىيچىك آسياد ياشابان يونانىن ايونى طايىفەسىنە راست گىلىدىكىدە بومملكتە يونان آدقۇيىوشلار . يونان تارىخى عالملارىن چىكدىكى زحمت الە كىتىرىدىكلىرى و كىشە ئاتىدىكلىرى آبده لرە بنالارىن قالىقلارى ، و سلاحلار و اۇ ئانايەسى آيدىن ائدىلر .

دین و عقیده :

يونانلىلار ابتدائي خلقلىرىكىمي دنياده باش وېرەن حادىھلىرين علتىنى بىلەمەدىكىدە آللەھلارا عقىدەلرى وارىدى او نلاردىن عقىدە سېنجە و بو آللەھلارين ارادەسى اىلە يارانمىشلار يارادىلەير . بونالار طبىعتە پرسىتش ئىندە ردىلەر . او نلاردىن بويوك آللەھلارىندان بىرى زەاوىس (گوك) آپولون (گونش) اشتخار (محبت) آفينا (تجارت) آفرودىتە (گوزەللىك) الاهەسى و آرتە ميس (آى) آللەھىدر .

بو آللەھلارا يونانلىلارين هامىسى عبادت ئىندەردىلەر بونلاردان علاوه يوناندا هر بىر طايىھەنин تۈزۈنە مخصوص آللەھلارى وارىدى يونانلىلار تۈز آللەھلارىنى چوخ قدرتلى و تۈلمەز بىلدىلەر .

قديم يونان اھالىسى اىچرىسىنده بويوك افسانەلر و داستانلار آغىزدان آغىزا نقل اولۇناردى . يونان شاعر ويازىچىلارى بونلارى نظمە چىرك تۈز تارىخى داستانلارىنى و قەھرمانلارىنى ھېشەلەيك اولاراق بو وسیله اىلە حفظ ائتمىشلر . بو شاعر لرىن ان قدرتلى و بويوڭى ھومى در . ھومىر ايلىياد - او دىسە و داستانلارىنى نظمە چىكمىشىدر .

دولتار و مەهاجر نشىن لرى يىن عەلمە گلەمەسى :

يونان ملتى اول قبيلەلر شكلينىنده ياشا ياردىلار سونرا لار بوقبيلە قورولوشى داغىلىدى و نتيجەدە يونانىن چوخ يېڭىلرinden دولتلىر عملە گلدى . بو دولتلىر اصولا شەرلىرde تىشكىيل اولۇنوب واو شەرلەن اطرا فىنادا مالك ايدىلەر بو شەرلار و كىندىن اطرا فىندا كى كىندىلارىن اجماد عىندان يونان دولتلىرى عملە گلەيدى . بو شەر دولتلىرى اژە درىياسى

جزيره سينده تشکيل اولوندوقدا بونلارين آراسيندا تجارت و محاربه رابطه لري ايجاد اولونىشىدۇ ! يونان كندىلىرىنىن تورپاقلارى اللرىنىن چىخىدىغىينا گوره مەهاجرت ائتمىگە مجبور اولموشدىلار . بو تورپاقلار يونان نجىب لرى يا آریستو كراتلارىنىن اليىنه گىچىمىشىدۇ و بىلەلىكە يونان كولونيا لارى عملە گلمىگە باشلامىشىدۇ بونلار مرمرە و قره دىزى ساحل لرىنىدە يېرىشىشىلر . يونان مەهاجر نشىنلىرى (كولونىستلىرى) سونرا لار غربە دوغۇرۇ حرکت اىندەرەك ايتاليا يارىم آداسى و سىسىل آراسىندا دا مسکن ائتمىشىلر . آزالىق دىزىنىدە يونان كولونيا لارى و دولتلىرى آراسىندا عملە گلىميش تجارت رابطه سى وارىدى . يونان ئولكە سى بو قسم كولونيا لارا صنعتى مەحصوللار و تىرىدىكىدە اونلار دان خام مال و فلاتحت مەحصول لارى آليردىلار .

قەھرمانلارين وجودى گىلمەسى:

يوناندا محاربه لرىن تئز - تئز باش و ئۇرمە سينە گوره جىلد و قەھرمان آداملار لازم گىليردى بونا گوره او ئولكەدە خلق بدن تربىيە سى و قەھرمانلىق اىشارىيە مشغۇل اولماقلى ئوزلارىنە و ظيفە بىلدۈلەر . بونلار بويوك شهر لرىن ميدانلاريندا توپلاپىپ و بو مشغۇل لە مشغۇل او لاردىلار . بو او يون و يارىشلارين ان مشھورى اولمپىا او يونلارى ايدى . بو ميداندا يونانلىلار آت مىنەمك ، گولشىمك ، قاجماق نىزە و دىسلىك آتماق كىيمى او يونلارلا مشغۇل او لاردىلار و نتىيجەدە بو واسطە ايلە بويوك قەھرمان و پەلۋانلار تربىيت او لوناردى . اسپارت و آتن - يوخارىدا قىد اتتىدىكىمېز كىيمى يونان ئولكەسى

داغلار واسطه سiele معین حصه لره بولونوشدر و اورالاردا محلی حکومتلر وجوده گلمىشدر . سونرا لار بو کيچيك حکومتار تدى يجىلە يېرىشىپ بويوک دولتلر تشكىيل انتدىيلر بودولتلرىن ان قدر تلىسى اسپارت و آتن دولتى در . اسپارت دولتى لا كونيا ايالتىنده عملە گلمىشدر . لا كونيا ايالتى ايسه پلو بونىز يارىم آراسىندا يېرىشمىشدر . اسپارتتا بو ايالتىدە كيچيك يېر شهر ايدى سونرا لار بو آد تمام ايالتە اطلاق او لوئندى . اسپارت اهالىسى آراسىندا آراسى كسىلمەدن محاربەلر باش و مىرەردى بو زمان اسپارت خلقنىن اىچىنдин يېر قانون يازان عالم آدام ليقورق آدىندا ظھور انتدى او بو محاربە لرە سون قويدى و خلقىن اىچىنده عمومىلشىش اولان قانونلارى توپلادى و بوسىلە ايلە مولكە نى ادارە ائتمىكە باشلادى . ليقورق اسپارت دولتىن بېرنجى قانۇنچىسى حساب او لوئور .

اسپارت پادشاهلىق دولتى شورا وسىلە سiele كە ۳۰ نفردن عبارت ايدى ادارە او لوئاردى و خلقىن قانونلار و قورو لوش بارەسىنده ابدا دخالتى يوخ ايدى . اسپارت اهالىسى اوچ صنفه بولونەردى : اسپارتلىلار - پريقلر - ايلوتلار .

اسپارتلىلار حاكىم صنف حساب او لوئاردىلار . اسپارت دولتى قولدار بير دولت ايدى . اما اسپارتادا ياشايىان قوللار انفرادى قوللار دگىندرلر بو قوللار كىندرلرده چوخ آغىر شرایط آلتىدا ياشايىب ومظلوم بېر صنف تشكىيل ورمىشلر و دائما عصيان حالىندا ياشاردىلار .

اسپارتادا جوانلار همىشە حرب عملياتى ايلە مشغول او لاردىلار

و بئله ليكله اورادا نظامي بير دژيم حکم سوره ردی . بو ايسيلر اسپارت دولتىنى محاربىه سوق اىدەردى . بو دولت بوتون پلوپونزىيارىم آداسيندا اولان دولتلرى ئوزونه تابع اىدەرك داخلى عصيانلارى ياتيرماق و اسپارت اريستو كراس سينى ضبط انتمىك ايچون پلوپونز اتفاقىنى ياراتمىشدر . وبئله ليكله اسپارتا دولتى كەنە قانونلارىن مدافعى اولاراق و خلقى ازمىك ايچون يونان اريستو كراتلارىن دايالاجاق نقطەسى ايدى .

آتن . آتىكا اورتا يونانىن جنوب شرق حصە سىنده در . بو را داغلىقدە در يابادۇغۇرۇچۇخ او زانىبىدر . آتىـ كـانـىـن دـاـغـلـارـىـنـداـ مـرـ مـرـ گـومـوشـ كـيـمـىـ مـعـدـلـلـلـ وـارـىـدىـ بوـ ئـولـكـەـ زـينـ توـرـپـاـقـلـارـىـ منـبـتـ اوـ لـدوـقـداـ اـكـىـنـ وـبـاـغـچـىـلـىـقـ ايـچـونـ الـوـبـرـىـشـائـىـ اـيدـىـ دـاـغـلـىـقـ يـئـرـلـەـاـھـالـىـ مـالـدـارـلـىـقـ وـسـاحـلـەـ يـاخـىـنـ يـئـرـلـەـدـهـ اـيـسـهـ تـجـارـتـ وـصـنـعـتـەـ مشـفـولـ اـلـارـدـىـلـارـ . آتىكا داغلار بىلە در يابا آرسىندا اوچ اووالىق (جلسە) واردەر آتن اهالىسىنин اصلى مسکنى بو اووالىقلاردر . آتىكا خلقلىرى ايچر- يسىنندە آيرى آيرى حکومتلىر اولدۇقدا سونرا رەهامى آتن حاكمىتى آلتىنا آلىپ آتن پادشاهى بوتون آتىكا پادشاهى حساب اولوندى . آتن خلقى ايکى قسمتە بولۇنوردى . آزاد خلق . اعيانلار (آرىستو- كرافلار) حکومت اعيانلارنىڭمە اولدۇقد خلق كىتلەسى حقوق قىيىز - بىر وضعىتىدە ياشاياردى . خلق كىتلەسىنин وضعى گونى گۈزىن چىين او لوردى و قانونسىزلىق ئولىكىدە حکىم سوروردى بوزمان آتن اهالىسى ايچرىسىنندە سولۇن آدلى بىرقانون يازان ظھور اتىدى (۵۹۴)

میلاددان قاباق) و او بوسیله ایاه خلق و اعیانلار آراسیند بیراندازه يه
قدر صلح شرایطی ياراندی . سولوندان سونرا آتن حکومتی اسپار-
تانيين عکسينه اولاراق ملى او لموشدوراما بعضی وقتلر ملت باشچيلارى
ديكتاتور ليقلا حکومت ائدير ديلر بونلارا خلق تيران دىيەر ديلر بونلا-
رين ان مشھوري پيز يسما تدر يوخاريدا قيادا ئتديگيميز كيمى يونان
خلقى مهاجرت ائتمىگە مجبور اولدوقدا اونلار شرقە و غربە دوغرو
حرکت ائتدىلر بو كولونيارين ان اهميتلىرى كيچىك آسياده ايدى
بونلار ئوزمۇنىتلرىن حفظ ايدەرەك اونى كېيشىلدى يرمگە ال قويىز -
شىديلا . - هخامنيش دولتى تشکىيل تاپىقىدان سونرا بو يوك كورش
زمانىندا كيچىك آسيما ايران اوردولارى طرفينىن تسخیر اندىلمىش ايدى
٥٤٥ ميلاددان قاباق ايران ساتراپلارى ايران پادشاهى آدينىدان حکومت
ائدهرك خلقىن چوخلۇ خراج آئير ديلار بو ايش خلق آراسيندا بو يوك
ناراضىليق تورەتمىشدر . بئلەلىككە ميلە شهرى آياغا قالخاراق كيچىك
آسيما شهرلارىن ياردىم ائتمك ايچۈن مبارزە يه كېرىشمىدر آتن حکومتى
كىچىك آسيما يونانلىلار يناساكەك ائتمك ايچۈن ٢٥ گمى كوندرمىشدر
لiskن يونانلىلار مغلوب ائدىلىپ و ميلە شهرى ايرانلىلار طرفينىن ياند -
يرىلمىشدر . بومحاربەلر دارا زمانىندا اتفاق دوشوشدر اما آتن و
اسپارت اهالىسى ايرانا تابع اولمايىپ و مبارزە حالىندا قالمىشلار .

مارا نون و ترە هوپىل مختار بەلرى :

بومحاربە لىردىن سونرا ايران پادشاهلىقى و يونانلىلار آراسيندا
چوخ بو يوك و وروشمالار او لموشدر بو و وروشمالارين ان بويوڭى

مارأتون و ترمومپل محاربه سیدر . مارأتون محاربه سینده دارائين قوشونی آتن و اسپارت خلقلىرى طرفينىن مغلوب ائدىلاميش در بومحارب بىدە يونان پياده لرى و عسگرارى و طنلرىندن دفاع ائتمك ايچون آرتىق درجه ده روحانىردىلار . يواناليلارين بويوك سرڪرده سى ميليسىدادس بووروشمالارا باشچىليق ائديردى .

ترموپيل محاربه سينده اسپارت او ردولارى و سردارى لە اوينداس سون نفرەدك مدافعه ائدرەك هامىسى قىرىلدىلار و ایران پادشاهى كسر- ڪسين (خشيارشا) قوشونلارى غالب چىخىب آتنە دوغرو حرڪت ائتدىلر و اورانى فتح ائتدىكىن سونرا او دورو دىلار سونرالار سالامين و پلاتە ووروشمالاريندا ايسە يواناليلار طرفينىن مغلوب ائدىلدىلار . و بىلە ليگله ایران حکومتى كىچىك آسيماوازه درىاسىندا إله گتىردىكى متصرفاتدان ال گوتوردى . يواناليلار بومحاربه دن سونرا ایران حکومتىن احتمالى حمله سينين قارشىسىندا مقاومت ائتمك ايچون متىجىد اولاراق دلوس اتفاقىنى ياراتدىلار . يواناليلار ایران حکومتى ايله آپاردىقلارى محاربىيە مىدىك ووروشمالارى دىيەردىلار . چونكە ھىخامنش دولتى بو زمان يئنى تشڪىل اولۇنۇش ايدى و يونان يازىچىلارى بونلارى مىدىيالilar ايله فرقلەنديرمە يېرىدىلار .

پلوپونز محاربهسى :

بومحاربە لردن سونرا آتن گوز داخلى اىشلىرىندە آرتىق درجه ده دقت ائدرەك صنعت و تجارت ساھە لرىيندە بويوك موفقىتلەر الدە ائدىب بوتون آرالىق دىيزىن تجارتين اليه آلمىشدر . اسپارت حکومتى

پلوپونز اتفاقین باشیندا اولاراق آتن حکومتی ایله هم چشمایلک اند -
یردی بوندان علاوه آتن حکومتی دموکراسی اصولالرلا اداره اولو -
ندوقدا آتنی لر اسپارتین آریستوکراسی حکومتینه نفرتلە باخیردیلار
بوسبیلر بوایکی حکومت آراسیندا محاربە ایله نتیجه‌لندى چون بیر
نجى دفعە پولوپونز اتفاقى ووروشمايا گيريشدى او دور كە بورووروشما -
لارا پلوپونز محاربەسى دىيلىدى . بومحاربە ۲۷ ايل دوام ائىدى (۴۳۱)
۴۰۴ ميلاد دان قاباق) بو محاربە ده آتن دولتى مغلوب اولدوسادا
امادىمك او لور كە هئچ بير طرف ايچون فايдалى او لمادى وھر ايکى
دولت خارجى دشمنلر برابرىنده موزقدرتلىرىن الدن وئريمىشلردر .

يونان حکومتلىرىن يېخىلماسى :

پلوپونز محاربەسى آتن واسپارت محاربەسى آدىلە دىمك او لور
كە دموکراسى و آریستوکراسى (اشرافلیق) رژىملرى مبارزەسى
حساب او لونوردى . بومحاربەدە قوللار قولدارلار و يوقسوللار و
وارلیلارلا ڪسگىن صورتىدە مبارزىيە گيريشمىشىدirlار . و قوللارلا
يوقسوللار دموکراسى طرفدارى او لدوقدا نتىجه‌دە دموکراسى و
آریستوکراسى اصوللارى آراسىندا بويوك ئاصلە آچىلمىشىدرو
بئلە ليڭلە نتىجه‌دە اسپارتا حکومتى غالب چىقدىقدا دموکراسى رژىمى
موقتى او لاراق مغلوب اندىلەمىشىد .

يوناندا دموکراسى و آریستوکراسى رژىملرى آراسىندا مبارزە
گىشەن بېر زماندا مقدونىيەدە فيلپ پادشاھلىقا او تورموشدر . فيلپ

يونان آيشلرینه دخالت ائدهرهك او را يابا سو خولماق قصدىيندە آيدى .
بو تىصىم فېلىپىن سونرا او غلى اسگىندر الىلە حياته كىچىرىلدى
وبىلە ليگلە يونان اسگىندر حكومتىنە تابع 'ولدى .

بو تارىخدن سونرا يونان تۈزاستقلالىن الدن وئرمىش و سونرا
روم دولتى اطاعتىنە آلينمىشىدر (١٤٦ ميلاددان قاباق) بو تارىخدن
برى يونان خلقىنinin تارىخى روم دولتى تارىخيلىه بىر لشىر .

يونان مدنىيى : يونان خلقلى قديم عصر لرده دنيانين ان مدنى
و قاباقجىل خلقلىرىندن حساب اولونور بولخلق مدنىيت ساحه سىنده
بويوك هنرلر گوسترمىش و انسانلىق عالمىنە بويوك خدمتلار اتتىمىشىدر .
ايىنچە صنعت و ادبیات ساحه سىنده گوزل اثرلى يادگار قويموشىدر .
تىاتر ايشى ايلك دفعه او لاراق يوناندا فنى و علمى اصوللاميدانه چىخىمىشىدر .
درام - كمدى - و تراژىدى اصوللاردى تىاتر عالمىنە بىرنجى نوبىدە
يوناندا اوينانىامىشىدر آريستوفان يونانىن كمدى يازانلارىندان .
اسىشىل و سوفو كل يونانىن ان مشهور تراژىدى يازانلارىنداندر . يونا -
نلىلار معمارلىق . هيكل تراشلىق هنرىنە آرتىق درجه ده ماھرايدىلر
او زماندان قلان بنالار و پارتنىون كىمى معبد بونلارىن دقيق و ايىنچە
ايش گورمه لرىن گوستەرير . فيدياس يونانىن مشهور هيكل تراش
لارىندان و پاراسيوس معروف تقاشلارىندان در .

موسيقى قديم يوناندا اول شعريلە بىرلىكىدە اجراء اولوناردى
ولى سونرا لار مستقل بىرصنعت او لموشىدر .

فلسفە و حكمت علمىن اساسىن يونانلىلار قويموشلار بىر كون

سقراط - افلاطون و ارسطو کیمی فیلسوف و حکیم‌لر دنیاده بوتون انسانلارین افتخارى ساییلیب و بونلار هامیسى يوناندان ظهور اتتیشلر. تاریخ عالمیندە هر دوت کیمی عالم تاریخین آتاسى ساییلیر و يونانلیدر . کز نو فون و تو سیدید يونانلین بويوك تاریخ يازانلار. ينداندر لار.

پس معلوم او لور كه يونانلیلار مدنیت عالمینه هامى ملتاردن آرتیق خدمت اتتیشلر بونلار علمین مختلف قسمتلریندە بويوك هنرمندلر و عالم لر بشريته و ترمیشلر . بوعالم لر، فيلسوفلار و صنعتكار لاردان قالان قیمتلى علمى و صنعتى انزلر بشرىت ايچون قیمتلى و نجیب بير ارث کیمی يادگار قالمیشدەر . يونان مدنیتى روم و سونرالار بوتون آوروبا مدنیتى ايچون بويوك اساس حساب او لو نوب و بوگونكى دنيا مدنیتى يونان مدنیتیندن الهام آلمیشدەر .

قدیم روم دولتى - ایتاليا قدیم روم خلقنىن اصلى مسكنى اولموشدر . ایتاليا آرالیق دنیزیندە يېرىشىش اوژون يارىم آدادان عبارتدر . بو يارىم آدانىن جنوب و غرب طرفلىرىنده اوچ بويوك آدا وار در بو آدارلار : سیسیل ، ساردنى ، کورسدان عبارتدر . ایتاليا يارىم آداسیندا آپنин داغلارى شمaldان جنوبه دوغرو چكىلىشىدەر . بو يارىم آدا آلب داغلارى واسطە سىلە مرکزى آورو پادان آيرىلير . ایتاليانىن اقلیمی ملايم و تور باقى منبتىدر . بورادا سېق مىشەلر و بويوك چايلار واردەر .
اھالى - ایتاليانىن شمال حصە سىنده بوچاي اطرافىندا قال طايىھە-

لری یاشایار دیلار بونلارین جنو بوندا اترو سکلر و یاریم آدانین مر کر
و جنوب حصه لرینده ایتالیکلر و جنوبدا ایسه یونانلیلار يش لشیشلر
اترو سکلر بیر اندازه يه قدر گوزه چیرپان مدنیته مالک ایدیلر اونلار
یونان الفباییله یازار دیلار و مختلف آللاهلارا پرسش اندەردیلر اترو-
سکلرین جنو بیندا ایتالیک طایفه لری یاشایار دیلار . ایتالیکلر مدنیت
جهتیجعه ایتالیانین ان گشیریده قالمیش خلق لریندن ایدیلر . بونلار هله
قبیله حالیندا یاشاییب و شهر ایجاد ائتمگه قادر د گیلدرلر .

روم شهری - روم شهری دنیانین ان قدیم شهر لریندندر . بو-
شهری تیبر چایینن کناریندا رومولوس آدلی بیر پادشاه بنا ائتمشدیر .
بو شهرین او لجه قبیله قورولوشی او لمودهر . رومدا تور باقلار بوتون
قبیله نین تصر فینده ایدی و خصوصی مالکیت یوخ ایدی .

حکومت - روم تاریخینین باشلاناماسی معلوم د گیل . قدیم افسانه
لره گوره روم شهرینین تاریخی ایکی دوره يه بولونور .

۱- پادشاهلیق دوره سی ۲- جمهوریت دوره سی . - پادشاهلیق دوره-
سینده رومدا ۷ نفر پادشاه حکومت ائتمیشلر و بونلارین اولنجی
سی رومولوسدر . بو زماندا قولالارین و یوخسولالارین وضعیتی چوخ
پیس و آغیر ایدی . تشکیل او لونموش یغینجا قلار و ارلیلاری مدافعه
اکدردی . رومون سون پادشاهنین آدی تارقووین ایدی او اعیانلاری
چوخ ازیردی او در که اعیانلار اونی پادشاهلیقدان سالدیلار و مملکتنه
جمهوریتی اعلام ائتدیلر . (۱۰ میلدادان قاباق) قدیم رومدا خلق
ایکی صنفه بولونه ردی بیر بچی طبقه یا اعیانلار ڪے اونلارا پاتریسلر

دېردىلر . ۲ نجى طبقة سى خلق كتله سى كە اونلارا پله بىسلر دىيلردى .
بو اىكى صنفين آراسىندا كسىگىن مبارزه گىدىرىدى . حيانىن چتىنلىكى
پله بىسلرى رومدان چىخماغا مجبور ائتمىشىر پاتريسلر بونو گوردو كەدە
اونلار اىچون بىرچوخ امتيازلار قائل اوالدولار واونلار خلق تربىيون
لارين تشکىل اندىرمەك ئوز حقلرىيندن دفاع ائتمك اىچون داياناجاق
بىر نقطە تاپدىلار . بىلەلىككە پله بىسلر ئوز حقلرىيندن دفاع ائتمك
ايىنى دوام انتديردىلر و تىيجه دە بو يوتك امتيازلار الە كتىردىلر و حتى
سياسى استقلالى دە مالك اوالدىلار .

پاتريسلر و پله بىسلر آراسىندا مبارزه دوام ائدەن وقتىدە بونلار
ايتأليانى ضبىط ائديب و آرتىق تور باقلارا مالك اولماق ايشىنە دوام
انتديردىلر . دوم كندىلىرى بو اىشده هوسلە اشتراك اندىردىلر و تىيجه
دە تدرې جىلە بوتون ايتأليا ئولكەسى روملىلار بىن استىلاسى آلتىنما آلىنىدى .
فتح اولۇنمۇش يېرىلىرىن و ئولكە لرىن ادارە سى دوم كولونىستلىرىنин
الىنده ايدى .

قوشۇن : دوم دولتىنین قدرتلى و ياخشى سلاحلانىش قوشۇنى
وار ايدى و بىلەلىككە دوم دولتى مبارزه و محاربه لىردە غالب چىخىردى .
دوم قوشۇنلارنىن پىادە حصە سىنین چوخونى آغىر سلاحلى كندىلىر
تشکىل و ئىرىمىشىدلەر . بونلاردان علاوه يۈنگۈل سلاحلى پىادە و
آتلى دستە لرى دە وار ايدى .

دىين : روملىلار باشقا قدىم خلقلىرى كىسى طبىعتە و آللەلەلارا پىرسىش
ائدهردىلر اونلارىن عقىدە سىنجە هە بىر شىئىن معين آللەھى وارىدى .

(مثال ایچون تورپاغا سپیامیش تخمین بیر آللاهی ، گوگرمیش سنبلین بیر آللاهی و یئتیشپیش سنبلین باشقا بیر آللاهی وار ایدی) . رومدا ایکی جور آللاه وار ایدی . ۱ - بویوک آللاهلار که هامی او نلارا عبادت اندەردیلر ۲ - عائله آللاهلاری . بویوک آللاهلار بونلاردان عبارت ایدی : شازوپیتر (گوگ و ایلدرم آللاهی) ژونون یا یونون (ایشقلیق آللاهی) ساتورن (تخم اکمک آللاهی) و منوس (باشلار و عشق آللاهی) دیانا (شکار آللاهی) بئله لیکله رومدا کاهینلرین بویوک اهمیته مالک اولدوقلاری آیدین بیر مسئله در .

ایتالیا خارجندە اولان روم استیلالاری :

آفریقا قطعه سینین شمال طرفیندە ایندیکی تونس شهری محلیمە قدیم قارتاز دولتى فنیقى لر طرفیندەن تأسیس اولونمو شدر . قارتاز دولتنین آرالیق دنیزیندە قدرتلى دنیزقوهسى وار ایدی و بئله لیگە بو دنیز او نلارین اختياریند ایدی . بونلار آرالیق دنیزینین تجارتىنى دە ئوزلرینە منحصر ائتمىشلر . بونلارдан علاوه سیسیل ساردنى و قورس آدارىدا قارتازلیلارین اليىنده ایدی . پس دئمک اولوركە روم دولتنین جنوب قونشوسى قارتاز دولتى ایدی مقدونىه - یونان - مصر - کیچیک آسيا - سورىه - و ڈلسطین روم دولتنین شرق طرفیندە واقع او لموشدر و بو تارىخە قدر بونلارین چو خوسونىن مستقل دولتلرى وار ایدی . سیسیل منبت و محصولدار بیر آدا اولدوقدا روم دولتنين نظرىن جلب اندىردى . روم دولتى سیسیل آداسىنین شرق حصە سینىنده ياشابان يو نا نيللا رايىھ قارتازلیلار آراسىندا اولان ضدېتلردن استفادە ائدرەك بو آدانىن ادارى

ایشلریننده دخالت ائتمگه باشладی و بئله لیگله روم و قارتاژ دولتاری آراسیندا محاربە اعلان او لووندی . بو محاربە اوچ دفعە اتفاق دوشى . قارتاژلىلار آنېبال آدلى بىر سردارين باشچىلىق ايلە بو يوک فداكارلىق ائدبىت حتى روم شهرىنە قىدرە ئيرەلليلە دىلاراما ايشين سونوندا مغلوب ايدىلىدىلار و نتيجه ده قارتاژ شهرى روم عسگرلرى طرفينىن تخرىب ائدبىت و بئله لىگله قارتاژ دولتى يخىلىدى (۱۴۶ ميلاددان قاباق) بو . محاربەلەر پۇن محاربەلار دىلىمۇر . پۇن لفظى فينيق آدىنداندر . روملىلار قارتاژ شهرىنى تسىخىر اتىدىكىدىن سونرا اهالىنى قول اىندەرك ساتدىلار . بورانى خراب ائتمك اىچون او دوور موشلار يانقىن ۱۷ گون دوام ائتمىشىدە . دوم دولتى بوزمان مقدونىه وساير شرق تۈركى لەرىنин ايشلرینە دخالت ائتمگە باشلامىشىدە . بو دولتلىر آراسیندا چوخ ضديتلار وارىدى و بو ايش اوبلارى بىر بىرييە دشمن ائتمىشىدە . او نلازىن آراسیندا بىرلىك ممكىن دىگىلىدى . دوم تاجر لرىنин اعيانلارىنин نفعى بولۇتكە لرىن تسىخىرینە سبب او لموشدر و بئله لىگله بو تون مقدونىه - يونان - مصر - كېچىك آسيا - سورىيە و فلسطين دوم عسگرلرى طرفينىن آلمىش و او نلازىن دولتلرى يېخىلىمىشىدە . بو استيلا لار نتيجه سىيندە بو تون اسپانيا - بالكان - يارىم آداسى و شمالى آفرىقا آرالىق دىنizi يىنده - كى آدار بوتون روم دولتىنinin جزوی اولاراق نتيجه ده بو يوک دوم امپراطوريغى و دولتى تشکىيل او لوونوشدر . ايتاليا يارىم آداسى روما مالىلار طرفينىن اشغال ائدىلىن زمان كىندرەدە چوخ نفع يېتىشىمىشىدە دومون خارجىنده باش وىرەن و وروشممالار نتيجه سىيندە روم كىدلارى

وصنعتكارلارى وار يو خدان چىخىب و بوتون يوخسۇل اولموشدىلار.
 تسىخىر ائدىلىميش تولكەلرىن اهالىسى دوم سرگىرددە لرىنин ئىلىنىدە
 اسىر اولدىقدا قول او لاراق تاجرلارە ساتىلىيردىلار و چوخ وقت آغىز
 مالىياتلار خلقى سو يوب قول حالىنا سا لمىشىدر پس دىمك او لور دوم
 استېللاڭارى نتىجەسىنندە ملغوب ائدىلىميش خلقلىرى دوم كىتلەلرى اىچىنندە
 وضعىت آرتىق درجه ده آغىز لا شمىشىدى . قوللار بوتون انسانلىق
 حقلرىنندە محروم او لدىقدا حيوانلار كىمىي ياشاماغا مجبور او لموشلار .
 حتى چوخ وقتلار حيوانلار كىمىي دامغالانىرىدىلار . بو اىشلر نتىجەسىنندە
 روم تاجىلارنىن وار دولتى حددن آشمىشىدر . او نلار بو اىشدن بويوك
 مقداردا منفعت گوتورمىشلر . حتى بوتون تورپاقلار خerde مالكلرىن
 اليىنده چىخىب و بويوك تورپاقلار صاحبلىرىنин اختيارينا كەنچىمىشىدر .

میدیا دولتی

(آذربایجان)

آنا يوردى و دوغما و طئيميز عزيز آذربايجان ان قديم زمانلاردان ملايم اقليم و گوزهـل طبيعته مالك او لموشـر . بـيزـيم بوـيـوك اـجـدادـيـمـيزـ ، باـبالـارـيـمـيزـ بوـئـولـكـهـدـ يـاشـايـيـبـ اوـنـينـ گـوـكـ چـمنـلـرـينـدنـ ، مـيوـهـلىـ باـغـلـارـيـنـدانـ وـ يـشـ آـلتـىـ نـروـتـلـرـيـنـدنـ استـفـادـهـ اـتـميـشـلـرـ آـذـرـبـاـيـجـانـيـنـ لـطـيفـ هوـاسـىـ ، بـولـ مـحـصـولـىـ وـ يـشـ آـلتـىـ نـروـنـىـ اوـنـلـارـىـ مـدنـىـ وـ قـابـاـقـعـيلـ بـيرـ خـلـقـ اـتـميـشـدـىـرـ .

بویوک اجداد یهیز مید پالیلار

قدیم خلق‌لرین تاریخ و مدنیتی اونلاردان یادگار قالمیش اثر- لریله بوگون بیزه معلوم اولور . میدیالیلار آذربایجان خلق‌نین بویوک بابالاری بوگونگی آذربایجان توپراقلاریندا یاشاییب نوز - لریندن بویوک بیر مدنیت قویموشلار . بوائز لر و اونلاردان قالمیش داش اوزرینده کی یازیلار و ساگره اونلارین تاریخینی بیلدیریر . بیز اونلاردان قالان ائرلری گورديکده نه کیمی مدنیته مالک اولمالارینی دوشهونه‌رەك، بوگون اجدادیمیز ساییلان میدیالیلارین قدیم تاریخین ان قدرتلی و مدنی خلق‌لریندن اولمالاری ایله افتخار ائده بیلریك . بویوک عالملرین و تاریخچیلرین یازدیغینا گوره میدیالیلار یعنی

بیز آذربایجانلیلارین آتا بابالاری او زمان چوخ اهمیتلى مىدىپته
مالك ايديلر . اينديه قدر بومدنى ائرلردن يېرمقدار كشف او لونبىدو .
بیز چوخ ياخىن گله جىكىدە ئوز آتا بابا لار يېمىزدان يادگار قالميسىش
قديم ائرلرى عامىن كەمكى ايله تابىغا نائل اولا جاغىق . چونكە
مېدىيالىلار بو گونكى آذربایجاندا ياشامىشلار ، او در كە بو يېر لرده
اونلارдан قىمتلى يادگارلار قالىيدىر .

مېدىيالىلار 4 مىن ايل بوندان اول بۇولكەدە ياشامىشلار ، اونلار
قديم خلقلىرى كىمى اول قىيلە حالىندى ياشارمىشلار . مېدىيالىلارين ان
بو يوڭ دشمنى آسور دولتى ايدى . اونلار بودشمنى دفع ائتمك اىچون
متحد اولوب و مېدىيا دولتى ياراتىدىلار . مېدىيا دولتى آسور اشغالچىلارى
ايله قانلى مبارزەلر آپارىپ و چوخ شدید محاربەلر ائتىشىلر . تىتجەدە
آسور دولتىنى يېخىماغا موفق اولوب بوتون اسیر طايىھە لرى اسار -
تىن نجات و ئرموشلر .

تارىخچىلەرن يازدىپينىنا گورە بوبوك و افتخارلى خدمت مېدىيالىلارين
قەرمانلىغىنى گوسترىر و بىلەلىكىلە معلوم اولور كە ، آذربایجان خلقينىن
افتخارلارلا دولى تارىخى واردە .

مېدىيا ئولكە سەينىن گەپىشىلەھەسى

مېدىيا دولتىنин بىرنجى پادشاهى دىوق اولموشدر . او چوخ مدبىر
وعاقل بىر شخص ايدى . او مېدىيالىلارى بىرلىگە دعوت اىندىب مېدىيا
دولتىنин اساسىنى مەتكەنلىرىدى . دىوق مەربان بىر شخص اولدىپينىا

گوره خلقه درین محبت و حرمتی و اریدی خلقین شبکایتارینه یتیشه -
ودی او ، ظالم‌لر و مقصرا‌لره نوزی مجازات تعیین ائدردی . خلق‌اونی
بویوک بیر آتا و رهبر کیمی سوردلر .

دیوقدان سونرا اوغلی فرهاد (فراورتس یا فرهوریتش) پادشاه
اولدی او میدیا دولتین داها قدر تلمذ یریب پارس و بیر چوخ باشقا طایفه -
لری نوزینه مطیع ائتدی . فرهاد آسوریالارلا مبارزه‌لر آپاریب و
مولکه‌نی حفظ ائتمک ایچون قدرتلى قوشون قوه‌لری یاراندی .

فرهاددان سونرا اوغلی سیاکسار (کیاکسار) پادشاه اولدی
اوچوخ تدبیرلی و سیاستچی بیرپادشاه ایدی . سیاکسار مولکه‌ده چوخ
اصلاحات عمله گتیردی . او، میدیانین قوشون حممه‌لرینی داها گئيشلند -
یریب پیاده و آتلی دسته‌لری یاراندی و بئله‌لیکله دائمی قوشون
تشکیل ائتدی .

سیاکسار ، قوشو طایفه لردن اولان سکالارلا محاربه ائدرک
اونلاری باکو شهرین شهالندا یعنی قوبا محالیندا دارمدادغین ائتدی .
سیاکسار آسور شاهلیغینا سون قویماق ایچون اونلارلا ، چوخ
درین بیر محاربه يه گیریشدی و نتیجه‌ده آسوریالارین باختی سایلان
نینوا شهرینی تصرف ائدیب و بئله‌لیکله شرق خلق‌لرین دهشتلى و
بویوک دشمنی سایلان آسور دولتینی اوردتادان قالدیردی (۶۱۲ م - ق)
بو پارلاق فتحلاردن سونرا میدیا دولتی ترقی و توسعه تاپیر و
نتیجه‌ده دنیانین بویوک ملتلری آراسیندا چوخ بویوک اهمیت قازانیز .
سیاکسار کیچیک آسیادا کی لیدی آدلی یونان دولتینه شکست

وگریب و اوینن پادشاهی آلیوت یا آلیاتسی مغلوب ائتدی .
بو محاربه لرین نتیجه سینده میدیا دولتی آرتیق درجه ده گنیش -
لنیب شمالدان قافقاز داغلارینا جنوبدان بصره ، غربدن هاکس چایینا
(قیزیل ایرماق) و شرقدن ایسه ری شهرینه قدر چاتمیشد . پارس
طایفه لری و میدیانین شرقینده اولان بوتون ٹولکه لار سیحون چایینا
قدر میدیا دولتشین حاکمیتی آلتینا آلینمیشد .

پارسلارین خیانتی

سیاکساردان سونرا اوغلی آستیاک پادشاه اولدی (۵۸۵ م -ق)
آستیاک نوز آتا بابا لاری کیمی مملکت ایشلرینی چوخ گوزهله بیر
طرزده اداره اندیب و بیر نئچه اصلاحات عمله گتیردی . میدیا دولتشین
جنوب حصه سینده بابل دولتی تشکیل اولونمو شد . آستیاک اورانی
آلماق قصدیله بابله قوشون آپاردی . پارسلار بوموقده قیام ائتدیلر
و نتیجه ده آستیاک بابلی فتح ائتمکدن ال گوتوردی .

آستیاک پارسلارین قیامین سوندورمك ایچون اوئلارین محاربه -
سینه گئتدی . محاربه اوچ ایل دوام ائتدی بو محاربه لر چوخ قیزغین
و شدتلى ایدی . بومحاربه لردە بوتون میدیا خلقى حتى قوجا کېشیلرده
بویوک قهرمانلیق و شجاعتله اشتراك ائتمیشلر .

بو ووروشمالاردا هخامنش نسلیندن اولان کوروس پارسلارا
سر کرده لیک ائدیردی تاریخین يازدینينا گوره کوروس بیر چوبان
اوغلی ایدی او جوان ياشلاریندان احتیاج اوزره یول کسمک ایشیله

مشغول او لاردى او سونرا لار زور و حيله ايله پارسلارين بادشاهى او لموشدر . كوروس پارسلارين گئريلىك ومدنىيت سىزلىكىنندن استفاده اىدەرك او نلارى ميدىيا عليهنه تحرىك اتتىمىشدر .

ميدىيا قوشونلارينين باشچىسى هارپاك آدلى بير سر كرده ايدى . او مظاهرده ميدىيا خلقنىن فدائى لرىندن سايىلىرىدى . هارپاكىن آستياك ايله باطنى دشمنچىلىك و غرضى وارىدى . بو دشمنچىلىك و غرض او نين بصيرت گوزلارينين قاباغينا پرده چكىب و موز خلقينه و وطنينه خيانىت اتتىك مېجىبورىتىننده قويىمودىر . هارپاك پارسلارارلا اوز - او زە گلدىكىدە ۋىسىم او لموشدر اما ميدىيا خلقى بوتون آياغا قالخاراق محاربهنى اوچ ايل دوام اتتىرىمىشلر . او نلار ئوز وطنلىرىندن قارىش - قارىش دفاع ائدىب بويوك فداكارلىق و قەرمانلىقلار گوستردىشلر اما هارپاكىن خيانىتى نتىجەسىننده ميدىيالىلار مغلوب اولوب آستياك هارپاكىن خيانىتىن دوشونىندن سونرا او نا بىلە يازىز :

« هارپاك ! سن چوخ و جدانسىز واحمق بير آدامسان . احمقسىن چونكە، بادشاهلىغى موز اليوه آلماغا امكان تاپا يىلىدىكىن حالدا ئوز گىھ وئردىن ؟ و جدانسىزسان چونكە شخصى غرض و كىن او زىندن ميدىيا ملتىنى پارسلارا قول و اسىر اتتىدىن . اگر ايستە بيردىن منيم يئرىمە آيرى بير آدام او اسوون افلا بو ايشى بير نفر ميدىيا قومىندن اولان شخصىن بارە سىنندە انجام وئرەيدىن تا ميدىيالىلارين قول لارى اولان پارسلار بوندان سونرا او نلارا آقا او لا يىاجىيە يىدىلر » .

آستیاکین بوسوز لری سونرالار عملی اولدی چونکه میدیا -
لیلار پارسلاز استیلاسی آلتیندا یاشاماگا و اسارت حالیندا قالماغا مجبور
اولدیلار و نتیجه‌ده میدیا ئولکەسى پارسلاز مستملکەسینه چئورىلدى .

میدیا پارس استیلاسی آلتیندا

میدیادا عصیان - پارسلاز میدیالیلارین مدنیتنى آرادان آپار -
ماغا جان آتىردیلار . کورس میدیالیلاردان آرتىق درجىدە قورخىد -
يغندان اوئلارى همىشە فشار و محرومیت آلتیندا ساخلاردى . کورس
میلاددان قاباق ٥٢٩ - نجى اىلده ئولدورىلدى و اوئندان سونرا اوغلۇ
كامبىز تختە اگلىشىب آتاسىنین اشغالچى عملرىنى تعقىب ائتدى . بو -
زمان پارسلاين استیلاسی آلتیندا یاشایان بابالارىمېز میلاددان قاباق
٥٢٤ - نجى اىلده پارس اشغالچىلارينىن عليهينه عصیان قالدردىلار .
عصیان ٥٢٤ - نجى ايل م - ق دا باشلاندى كامبىز مصرى فتح اتمكىدىن
ئوترى اورايما قوشون آپارمىشدى . او ، میدیالیلارین عصیان خبرىنى
ائشىتىدىكىدە باشلادىغى قتوحاتىدان الچىكىب ايرانه سارى دوندى .

میدیالیلاردان علاوه باپلىلىر ، رالاملىلار و ارمىلىر ده عصیان
قالدىرىدىلار . میدیا خلقىنە غومات آدلۇ بىر قهرمان باشچىلىق اندىرىدى .
عصیان اواندازە قدر تلى ايدى كە آزقالمىشدى ، هخامنش شاھلىيىمنا سون
قويولسون . كامبىز مصردن قايداركىن يولدا هلاك اولدى كامبىزدن
سونرا هخامنش نسلىنەن دارا آدلۇ بىر شخص پادشاه اولدى او آزادىقلاد -
رى يولىندا مبارزە اىدەن خلقلىرى يىنى دن توزىنە مطبع ائتدى . میدیا -

لیلارلا آپاریلان مهاربه لر چوخ آغир و گئنیشیدی . دارا چوخ بوبوک
مقداردا قوشون گوندر مکله میدیا خلقینی ينى دن اطاعات ائتمگە مجبور
ائىدى ، غومات ايسە بوقانلى مهاربه لرین بېرىنده ئولدورولدى .

میدیا دولتى پارسلار طرفىندن يېخىلدى سە اما میدياليلارين مبارز
روحى اورتادان گىشىمە يېب ، نەتكەن خامشلر بلەكە يونان ، روم ،
عرب و مغوللارا قارشى آغىر مبارزەلر ائتىلەر . بونلار ئوز دىل ، آداب
و خصوصىتلەرنى حفظ ائدەرەك معىن بىر خلق او لدىقلارنى انبات ائدىب
أونى بو گولە قدر گىتىرىپ چاتدىرىدىلار .

هەخامىش دەولتى (ايران)

پارسلار ايرانلىلارين قدىم بابالاري ايديلار . بونلار ميدىيا تو-
لكە سىن جنوب و جنوشرق حصەلرىنده ياشاردىلار . پارسلارىن
ياشادىقلارى ئولكەلرىن اوچدە ايىكى حصەسى صەرالاردان و
شوران يېزلىدن عبارتىدى . بورادا ياغىش چوق آز ياغىر . ياسىدا
چايلار و گوللر قورۇيور ، بورادا بىتگىلر آز در . ايران داغلارىندا
دمىر ، ميس ، الوان مرمر و قىمتلى داشلار وارد .

پارسلار اكىنچىلىكىلە مشغول اولارىدىلار . پارسلار ئولكەنин
گىش ساھەلرىنده ڪوچرى حالدا ياشايىب و مالدارلىقلا مشغول
اولارىدىلار . اكىنچىلىكىلە مالدارلار آراسىندا دائمى بىر عداوت و
دشمنچىلىك وارىدى . پارسلار قدىم خلقلىرىكىمى طبىعته پىرسىتش
ئىدەردىلر . اونلار خىروش روحلارينىن وارلىقينا عقىدەلرى وارىدى .
اونلار خىر روحلارينىن پادشاهينا الله (هورموز ياخورامزدا) وشر
روحلارين آللاهينا ايسە اھرىمن دىيەردىلر اونلارين عقىدە سىنە
گورە بوايىكى الله دائمى صورتىدە بىر بىريلە مبارزىدە درلىر اما سونرا .
لار هورموز بومحارىدەن غالب چىخا جاقدر .

کوروس (۱)

پارسلارین بیر نجی شاهی کوروس در (میلاددان ۵۵۰ - ۵۲۹) قاباق) کوروس هخامنش نسلینندندر . او نین تشكیل انتدیگی دولت هخامنش دولتی آدلانمیشدیر . او، ایران ټولکه سینده یاشایان بوتون طایفه لری ټوزخا کمیتی آلتنداده بیر لشیدیردی . کوروس بو طایفه لر سیرا - سیندا قاباقدا قید انتدیگیمیز کمیع میدیا پادشاهلیغینی دا استیلا اتمیشیدی . کوروس کیچیک آسیادا تشکیل او لو نموش لیدی ممکنکتینی ده تسخیر انتدی بوندان سونرا کوروس فنیقیه و فلسطینی ټوزینه تابع اندمه ره ک ۵۳۸ - نجی ایله با بل شهرینی تسخیر او رانی ټوزینه پایتخت انتدی . بو پادشاه خزر دنیزینین شرقینده یاشایان ماساکیتلر ایله انتدیگی محاربه ده ټولدورولدی .

کامبیز

کوروس دان سونرا او غلی کامبیز ایران پادشاهی اولدی . او مصره قوشون آپاریب او رانی فتح انتدی و بئله لیکله بوتون شرق ټولکه لری ایرانلیلار واسطه سیله بویوک بیر دولته چئوریلدی .

دارا

کامبیز مصربدن قاییدار کن یولدا فوت انتدی (۵۲۳ م - ق) کامبیزدن سونرا دارا پادشاه اولدی (۴۸۶ - ۵۲۱ م - ق) بو -

(۱) کیبر ، کوروش دا دیبلدیر .

زمان استیلا اندیلیمیش تولکه لرین خلق‌لری عصیان قالدیر میشدrlار .
دارا ینی دن او نلاری تابع اندیب و ئوز دولتین مسکملندیر میشدی .
ایران هئچ بیر زمان بوقدار قدرتلی و وارلی اولمامیشدی . او نین
سرحدلری هند چاییندان بویوک صحرایه قدر او زانیردی او زمان ایران
مملکتی شمالدان قره‌دنیز ، خزر و آرال گولونه و جنوبدان ایسه ایران
کورفه‌زی و عمان دنیزینه محدود او لموشدر . دارا مملکتی اداره
ائتمک ایچون او نی ۲۵ ایالته بولدی . او زمان بوایالتلره ساتراپلیقلار
دیلیردی . ساتراپلیقلاری ساتراپ آدلی سر کرده‌لر اداره انده‌ردیلر .
او نلار تعیین اندیلیمیش و ئرگیلردن علاوه ئوزن‌فعلرینه آغیر مالیاتلار
آلار دیلار . ساتراپلارین بویوک حاکمیتی واریدی . او نلارین خلقی
حبس ائتدیریب و تولدورمگه اختیارلاری واریدی . شاه گیزلى اولاراق
شهرلره جاسوس‌لار گونده‌رددی بونلارا شاهین گوز و قولاق‌لاری
دیلیردی . او نلار ساتراپلارین ایشلرینه نظارت ائده‌ردیلر . شاه بوتون
تولکه نین تک حکمداری ایدی و خلق او نین اراده و حکمینی اجرا -
ائتمکه مجبور ایدی .

دارادان سونرا بیر نئچه پادشاه او جمله‌دن او زون قول اردشیر ،
ایکینجی دارا ، ایکینجی و اوچونجی اردشیر و اوچونجی دارا پادشاه
اولدیلار . بو زمان ایران اردو لاری ایله یونان قوشونلاری آراسدا
او زون - او زادی محاربه‌لر باش و ئرده‌رددی .

هخامنشی دولتیین یینخیل‌ماسی و اسکندرین استیلاسی
او چونجی دارا مقدونیه‌لی اسکندر کیمی قدرتی بیر دشمنه
راست گلدی. اسکندر مقدونیه‌لی فیلیپین اوغلی ایدی. اسکندر یونانی
فتح ائتدیکدن سونرا شرقین نروتینه مالک اولماق ایسته بیردی بوجهته
او ایرانه هجوم ائتدی اسکندر و ایران قوشونلاری آراسیندا اوچ
آغیر و قانلی محاربه او ز و مردی بو و ور و شمالار نتیجه سینده
ایران اوردولاری دارماداغین اولوب و بوتون اسکندرین تصرفینه
آلیندی. دارا قاچان حالدا نوز قوشون باشچیلارینین بیرینین الینده
مولدور و لموشدر. دارانین مولومی ایله هخامنش عائله‌سنین شاهلیغی
قورتاردی. هخامنش سلسه‌سنین پادشاهلیغی ۲۰۰ ایل دوام ائتمیشدیر.

هخاخن‌شلرین اداره اصولی

هخامنش شاهلاری مملکتی اداره ایچون پایتختدن قونشو
مولکه‌لره و مملکت داخلینده بویوک شهرلره دوغرو و تجارت
یوللاری چکمیشلر. بو یوللار واسطه‌سیله مملکتین تجارت یا پست و
حربی عملیات ایشی انجام تباردی. هخامنش پادشاهلاری بوتون
مولکه‌نین صاحبی حساب اولوناردیلار. دارا ساتراپلار واسطه‌سیله
مولکه‌نی اداره ائده‌ردی. آلینان وئرگیلرین چوخ حصه‌سی درباردا
خرج اولوناردی.

شاه زینت و جواهرات ایچینده بوغولاردی. شاهین درباریندا

۱۵ مینه قدر نو کر وارايدى . وئرگىلر تابع اندىلامىش ئولىكەلرىن خلقلىرىندن آليناردى وبئلهلىكە آغىر وئرگىلر نتىجەسىنده بو توڭىكە - لرىن اهالىسى وار يوخدان چىخىب آغىر حىيات سورمكە مجبور و مەحکوم اولموشدىلار . ایران كىندىچىلىرى اىسە عسکرلىك و ظيفەسىنى داشىماغا مجبورىدىلر . تابع اندىلامىش ئولىكەلر قوشۇن قىدرتىي واسطەسىلە اطاعت حالىندا ساخلانىلاردى - ایران كىندىلىرى حرېي و ظيفە داشىماقدان علاوه بويوك هەديەلر و ئرمگە مجبورىدىلار و بئلهلىكە هېمىشە يوخسو للوق و يېچارەلىكە مەحکوم اندىلامىشدىلر .

اشڪانيلر - پارت دولتى

هخامنشارين حكمدارلیق زمانيندا پارتلار خراساندا ياشارديلار.
پارت عائلهسى بوزمان شهرت واهميته مالك دگيلدرلر. اسکندردن
سونرا اونلار قدرتلينب خراساني وزلىنه تابع ائتدىلر.
ارشك يا اشك آدلی بيرشخص پارت قومينا باشچيليق ائدهردى.
قديم تاريچيلر پارتلارين ياشادىغى يئرلره پارتىيا آد قويوشلار پارتىيا
بو گونگى خراسانا دىليلردى سلو كى پادشاهلاريندان اولان اېكىنچى
آنىتو كوس زمانيندا ارشك ظھور ائتدى او بوتون پارتىيانىن حكمدا.
رى اولدى.

ارشكىن سونرا پارت شاهلارى اوئىن آدينى وز اوستلىرىنه
قويدىلار او دركە، او نلارين هاميسي اشك آدلاندىلار و اونلارين
تشكيل ائتىيگى شاھلىغا اشڪانيلر شاھلىغى آد قويولدى.
اشڪانيلر ۰۰۰ ايله قدر ايراندا حکومت ائتدىلر بومدىن يارىسىنى
سلو كيلرلە مبارزه يه صرف ائتدىلر. سونرارلار ايسه روم دولتىلە مجا.
ربىدە اولدىلار و بو محاربه لر فرات چايى كناريندا باش وىرە ردى.
اشكانى پادشاهلارينىن آخرنجى سى ھنجى اردوان در او ساسان

سلسله سنین بېرنجى پادشاهى اردشیرین اوردولارى واسطە سىلە گولدو-
رولدى و بئلهلىكە پارت حکومتى ۲۲۴-نجى ايلدە قورتاردى.

دین و مدنیت - پارت قومى طبیعته پرستش ائدهردىلر . بونلار
اشكانى شاهلارىنین حکمرانىق دورىننە زىدشت دىنин قبول ائتدىلر.
اشكان شاهلارى يونان مدنیتىنە آرتىق درجهدە علاقە گوستردىلر .
اونلار موزلرىنى فىلەلن يا يۇنان دوستى آدلاندىر اوردىلار . پارت
قومىن مدنیتىنە عايدالله بىر ائرىبو خدر . تارىخچىلارين يازدىغىنا گورە
اونلار كۈچرى ياشاردىلار . اشكان شاهلارى تولكەنى فئودالىزم اساسى
اوزره اطھەر ائدردىلر .

ساسانیلر دولتى

پارتلارдан سونرا ساسانیلر ایراندا بويوك بير دولت ياراتدىلار . ساسانیلر دولتىن باشچىسى بىرنجى اردشىر در . او ، فارس ايا- لىيندە اشكانىلربىن آخىرنىجى بادشاھى ۵- نجى اردوان عليهنە قالخىب و اونى مغلوب ائتدى .

اردشىر بن تشكىل ائتدىگى دولت باباسى ساسان آدىلە آدلاندى . ساسانیلر دولتى شرقدن جىحون و سند ، غربدن ايسه دجلە و فرات چايالارى ، شمالدان قفقاز داغلارى و جنوبدان ايسه فارس كورفىزى آراسىندا پەرلەشمىشدر .

ساسانیلر دولتى شرقدن غربە دوغرو گىندهن تجارت يوللارى اوزمىرىنده قورولموشدر . بو دولت آرالىق دىنizىنە چاتماقدان توترى روم دولتى ايلە بويوك محاربه لر ائتدى .

ساسانیلر ايجاد ائتدىگى محاربه لر كىنلىلرbin يوخسولالاشماسى ايلە تىيىجه لە نيردى استىلالار تىيىجه سىنده چوخ مقداردا ثروت و قول اعيانلارين اينە كەنچىب و بىلە ليكىلە اونلارين قدرتى آرتىزدى .

محاربه لرى دوام انتدېرمك اىچون خلقىن آغىر و ئىرگىلەر آنيردى و بىلە ليكىلە اعيانلارا و شاهزادە لره قارشى خلق آرتىق درجه دە نفترت

بسهه ييردى . نتيجه ده مظلوم خلقلار مزدكين باشچيليفي ايله بويوك عصيان ياراندىilar . مزدك دىيردى : « قوى نعمتلر آداملارين آراسيندا بولوشدورولسوون چونكه ، هامينين همان شئيلره احتياجي وار در . قوى بيرىسى ئوز ثروتىنى باشقاسينا وئرسينكى ديلنچىلىك ويوخسوللىق او لماسين » . اعيانلار و وارلىلارين گوجلى سلاхи مزدكى ئولدوروب و بئلهلىكىلە مزدكىلىرىن ياراندىقلارى عصيان اور تادان قالدىرىيلدى . ساسانىلرىن پايتختى دجله چابى كىارىندا ايجاد او لونموش تيسفون شهر ايىدى بورادا بويوك قصرلر بنا او لونموشدە . بو قصر لرده او زماين بويوك هنر استادلارينين زحمتى نتيجه سيندە قىمتلى اثرلر توپلانمىشدر . بو ثروتلر عربلر استىلاسى نتيجه سيندە تالان او لدى . اردشىردن سونرا بيرنجى و ايكىنچى شاپور و سونرالار ايسە خسرو روم دولتى ايله او زون - او زادى محاربەلر انتدى و بومحاربه لرىن هاميسىندان غالب چىخدى .

٢- نجى خسرو بومحاربە لرى دوام انتدىيردى . محاربە چوخ او زون مدت طول چىكدىسيه خسروين مغلوبىتى ايله نتيجه لندى . هر ايكى طرف چوخ ضعيف او لدىلار . محاربە اىچون آلينان وئركى و عسگر قوه لرى خلقى سون درجه ناراضى انتمىشدير . بو ايشلر ساسانىلر حكومتىن بويوك بير او چوروما دوغرو آپاردى . بئلهلىكى ساسانىلر دولتى عربلر واسطه سىلە يىخىلدى . عربلر بير نىچە ايل مدتىنده بوتون ايرانى اشغال انتدىيلر . (٦٣ - ٦٥١ م)

عرب حکومتینین قورولماسى

عربستان يارىم آداسى آسيا قطعه سنين جنو بشرق حصه سىنده در . بو يارىم آدا آبادلىق و اقلیم جهتىنجه ايىكى معين حصه يه بولونور : ۱ - ايج عربستان ۲ - حاشيه .

ايج عربستانين هواسى چوخ ايستى و يېرى لرى دوزه نلىك و قومساللقدر . بورادا ياغيش چوخ آز و اتفاقى حالدا ياغار .
۲ - حاشيه : بو قسمت داغلىقدر ، بو منطقه دىنيزدن گلن ياغميرلار اثرينده اكين و ياشايش ايچون ملايم و مساعد بير طبيعت ايجاد او لو نموشدر . حجاز ، يمن مملكتلىرى بو منطقه ده واقع او لو بدر . عربلر ان قدىم زمانلارдан عربستان يارىم آداسىندا ياشامىشلار .
چولىرده ياشايان عربلر كوچريلر ، آباد يېرلر و شهرلرده ياشايان لارا او توراقلار آد وئرپىمىشدەر . كوچريلر مالدارلۇق ، او توراقلار ايسه اكينچىليك و تجارتله مشغول او لاردىلار . اسلام دينى ظھور ائدەنە قدر عربىردىن تارىيختە لازى قدر آد - سان او لمامىشىدەر .
كوجىلىرى قىيلەلر حالىندا ياشايب آرالارىندا دائمى محاربه لر

اوز و گريردى . بو ايش نسلدن - نسله كىچرهك اوزون مدتلىر قibileلار آراسيندا قالميسدەر . طبيعت و شرايط ڪوچريلر ايچون الۋئريشلى اولمادىقدا اونلار چتىنلىك و محروميتلە ياشاماغا مجبور اولموشلار . بورانىن ان مشهور حيوانلارى آت ، دوه و قويوندر . عربلر بو حيوان لارى تربىيت اندىب و استفادە آپارىرىدىلار .

كۈچريلر قىيد ائتىدىكىمىز كىمىي چوللارده ياشاب و مالدارىقلا مشغول اولاردىلار . اوتورافلار ايسە حجاز ، يمن و عربستان بو كىمىي ساير آباد منطقە لرىنده ياشاردىلار .

قبيلە قورولوشى و قولدارىق - عربستاندا قibile قورولوشى حكم سورەردى . هر بىر قibileنин استقلالى وارىدى . قibile افرادى صلح زمانىندا آغ ساققال بىر شيخى رئيس حساب اندىب اونا اطاعت ائدىرىدىلر مخاربه زمانى خصوصى باشچىلار سېچىرىدىلار .

عربلر اسirلىرى قول حالىندا ساخلاib اونلارى مالدارلىق و اكىن ايشلە رىنده ايشلە دىرىدىلر . قوللارين بعضىسىنى آفرىقادان گتىرىپ- دىلر . بيزانس ، ايران و حجازلىلارдан اسلحە ، پارچە و ساير صنعتى ماللار آلىب اونلارا مال - قارا ويرىرىدىلر . عربستانين تجارت مرکزى مكە شهرى ايدى . تجارت ياز فصلينىدە باشلاناردى . بو شهرde بوتون كۈچرى و اوتورافلارين محصول و ماللارى مبادله او لو ناردى . مكە دە كعبە آدلانان قدىمىي بىر عبادتگاه وارىدى . عربلرین

بوتون بتلری اور ادا توپلانمیشدیر او نلار معین و قتلرده بتلرینین زیاد
 رتینه گلیردیلر . مکه یمندن حجازه گئنن تجارت یولی او زه رینه
 قاپریلدیقدا اونون سیاسی و تجاري اهمیتی واریدی . ڪعبه بوتون
 عربلرین زیارتگاهی ایدی . قول صاحبئاری عادی بدوبالری سیخیشد -
 یریب آرتیق مال - دولت الله گئچیرمک ایسته یردیلر نتیجه‌ده بو ایکی
 صنفین آراسیندا کسکین مبارزه گئد یردی . ۶ نجی عصره ایران و
 حبشه قوشونلاری عربستانی استیلا ائتمک ایچون اورایاوارد اولدیلار .
 عربستانین بیرچو خ حصہ‌لری بو وسیله ایله تو تولدیغینا گوره مکه‌دن
 گئچن تجارت یولی ٹوز اهمیتینی الدن و گردی . حجاز اعیانلاری ینی
 یوللار و تولکه‌لر الده ائتمک ایچون بوتون عربلری بیرلشدرمک
 ایسته یردیلر .

اسلامین اور تایه چیخماسی - حضرت محمدین ظهور ائتمه‌سی
 عربستاندا وضعیتی دگیشدی . محمد عبداللہین او غلی ایدی . عبداللہ
 قریش قبیله سیندن ایدی . حضرت محمد ۵۷۰ نجی میلادی تاریخیندہ
 آنادان اولمو شدر . او تقریباً ۶۱۰ تاریخیند恩 یعنی ۴ یاشیندان تبلیغه
 باشلایب خلقی واحد اللہین اطاعت و عبادتینه دعوت اندیردی . واحد
 اللہ و اوینیں ایلچیسی (پیغمبری) محمدہ اطاعت ائتمک اسلام دینینین
 بیرنجی و اساسی فظریہ سیدر . محمد ٹوزسوز و بیاناتیندا خلقی بیر -
 لشمگه و اورتا دا اولان مبارزه‌لردن ال چکمه گه دعوت اندیردی .
 او دیبردی . بوتون مسلمانلار بیر - بیرینین قارداشیدر .

حجاز اعيانلارى عربلىرى بىرلشىدىرىمك قىصىدىنده اولدىقدا اسلام بوتون بو آرزو و دويفولارى حيانه كىچىرىتدى و تىيىجه ده عرب كتلهـ لرى ناچار اعيانلار اطاعتىنە آلىنىدىلار . اسلام دىنинين قاعده و قانونـ لارى بو دىنinin احڪام گىنابى اولان قرآندا يازىلىبىدر .

حضرت محمد مكە شهرىنده تېلېغانە باشلادى و بىر عىدە اونا ايمان گىتىرىدىلر . مكە اعيانلارى فىكر اندىرىدىلىر كە، پېغمۇرىن نظر يەسى او نالارىن ضرربىنە در و كعبەنین مرڪىزىتىدن دوشە سىنىدەن قورخوب اونى تعقىب ائتمىگە باشلادىلار . او در كە او مجبووريت حالىندا مدينه يە كوچدى ، مسلمانلار پېغمۇرىن كوچمە سىنى كە ٦٢٢ ميلادى تارىخىنده اتفاق دوشىدى تارىخلىرىنин اولى حساب ائتدىلر . مدينه ده مسلمانلار گونى گوندىن چوخالدىلار . او بىلار اسلام دىنинى قبول ائتمىيەنلرە كافر آد قويىدىلار . مسلمانلارلا كاغىرلار آراسىندا بىر نىچە محاربە لىر اوز ويردى بو محاربە لىرە حضرت محمد ئۆزى باشچىلىق ايدىرىدى . بو ووروشمالار تارىخىدە غزووه آدىلە قىد او لوونو بىدر . او نالارىن ان مشهورى بىدر ، احد و خندق محاربە سىدر . مسلمانلار بو ووروشمالار دان فاتح چىتھىپ مكەنى تو تىماغا موقۇت اولدىلار (٦٣٠ ميلادى ٨ هجرى) .

مكە فتح اندىلىدىكىدىن سو فرا كعبەنин بوتون بتلىرىنى مسلمانلار سىنىدىرىدىلار . عربلار تىرىيجلە مسلمان او لوب و اسلام بايراغى آلاتىدا بىرلشىدىلر . بو وقت كعبە آللاهىن ائۋى و بوتون مسلمانلارىن عبادت و زيارتگاھى تعىيين او لووندى . بو زمان تىرىيجلە عرب طايىفە لرىنinin

چو خى مسلمانلىقى قبول اتتىدىلر . اسلامى قبول اتتمەينلەر مسلمانلار بو دىنى زور ايلە قبول اتتىرىرىدىلر .

عرب استيلا لارى

عرب تۈركىسىن شماлиىندا ایران ورۇم دولتلىرى يېرىشىمىشدر . حضرت محمددن سونرا عربلر بوتون عربستانى ایران ورۇم سىرحد - لرىنە قدر اشغال اتتىدىلر . بوزمان مسلمان دولتىنەن باشىندا محمدى « عوض ايدىلر » دوروردىلار . بونلارا خلیفە دېلىرىدى . محمددن سونرا ابوبىكىر ، عمر ، عثمان و علی خلیفە سىچىلىدىلار . بوزمان سورىيە . فلسطين و مصر اوستوندە حكىمرا نلىق اتتماك اىچون ایرانلا بىزانس (شرقى روم) دولتى آراسىندا بويوك مىحاربە لراۋۇزۇرىرىدى . بۇ مىحاربەلر نېتىجەسىنده ایران مغلوب اولموش و هر ايکى طرف وار - يو خدان چىخىميش ايدىلر . اونلارين اهالىسى ايسە آغىز و ئىگىلار آلتىندا ناراضى بىر حالدا ياشايىدىلار . بوزمان عربلر قورخولى بىر قدرت توپلامىشىدىلار .

ايرانىن فتحى - ايكىنچى خلیفە يعنى عمر زمانىندا (٦٤٤ - ٦٣٤) عربلر ١٠ ايلين عرضىنده ساسانىلار دولتىنەن يىخدىلار . اونلار ایران شاهنشاهى اوچونجى يىزد گىردى مروه قدر قوودىلار ايرانلىلارلا عربلر آراسىندا بىر شىچە بويوك مىحاربە اوز وئىرىدى بونلارىن ان مشھورى ، قادسيي ، جلو لا و نهاوند مىحاربەلىرىدەر . قادسيي مىحاربەسىنده ايرانلىلار مغلوب اولوب اونلارين سردارى فرخزاد رىستم تولدورولدى . ايرانلىلارين

قیمتلى بايراقلارى درېش كاويانى عربلارين اليئه كىچىدى . بو مخارى به قىيىجه سىنده ايرانلىلار پايتاخته قدر دالى او توردىلار . بو مخارى دن ايل - بارىم سونرا عربلار ايران دولتىنин پايتاختى اولان مداين شەرىنى فتح ائتدىلر . بورادا ايران شاهلارىن خزىنه لرى ، قصرلىرىن قىمتلى ازنيه و جواهرلىرى عىبلرىن اليئه كىچىدى .

جلولا و نهارىند مخارى لرى بىنە ده ايرانلىلارين مخلوبىتىلە قورتاردى . ايران عسکرلرى نهارىند حمللىننده بىرمەدت مقاومت ائتدىلر . عربلار نهارىند مخارباسىنەن فاتح چىخىد بىدان سونرا اووا (فتح الفتوح) آدى وزىدىلر . چوڭىك داها بۇندان سونرا اولنلار هەنج يېر مقاومت كۈرمەدن بۇنون ايرانى فتح ائتدىلر .

اوچونجى يىزدگىرد ٦٥١ - نجى ايل مىلادىدە ئوادىرولىدى بئلهلىكىلە ساسانىلار ڪوومتى داغىلماپ و بۇتون ايران عربلار طرفىنەن استىيلا ئىدىلمى .

ساير ئولكەلرین اشغالى - عربلار بىش ايل مەتىننە آزا جىق قو - شونلا مصرى ، سونرا لارفالسطين ، سورىيە و كىچىك آسىانى تو توب ايزائىس درلتىن بایتاختى اولان قسطنطينىيەلى (ڪواستاتى فويول - استانبول) محاصرە بە آلدىلار . بواستىيلا لاردان سوترا عربلار شمالى آفرىقانى بوقۇد -

لیکله ضبط ائتمیلار.

عربلار سولالار ۴ ایلن مدائنده بىر بىرىن كومكلىكىلە بوتون اپرى
(آسياياندا) يارىم آ داسىنى آلدىيلار و نۇزىلىرىق پېرىھە داغلار يىنا يېتىرىدىلار.
اونلار بوقىتلارە كفایت اۋەتىمە يېتىرىھە داغلار يىشى دا آشىدەيلار غالىيە ئۆلکەسىيىندە
(بوگونكى فرانسە) فرانك قېيلەرينى باشچىسى شارل مارتىل حكىمەت
ائىدىرىدى او ، چوخ بويوك عنادلا مەحاربە يە كېرىشدى و حىدىن آرتىق
قاوامت گوستىرىدى . بو مەحاربەلارىن نتىيجەسىيىندە عربلار غالىانى بوشالدىپ
دالى چىكىيلەيلار . بوزمان شمالى آفرىقا خەلقلىرىنىڭ آراسىيىندا عربلارە قارشى
عصيان حركتىلىرى باشلاندى . عربلار بونەضتلىرى ياتىرىنماق اىچيون مىارزە يە
مشغۇل و نتىيجە دە غرائى آوروپانى توتساقدان محروم اولدىيلار .

عربلار ۸-نجى عصرىن اوللارينە قدر آسيادا بويوك موقة ئىتلەرە كېچىرىپ
بوتون اورتا آسياى اوتابىيدىلار بونلار ، چىن ئۆلکە يىنин غرب سرحدارىنى
قدىرچاتىدىلار . اونلار هندوستانىن شمالىشرق حصىسىنە باسقىنلار ائدىرىدىلار .
بۇلەلېككە يۈز ايلەن عرضىنده بويوك عرب خلافتى تشكىيل او لوەدى كە، او نىن
و سۇتى روم دولتىن قدر ئىلى زمانىيىندان داڭىمىش ايدى .

عربلارىن بىللە سرعتىمە موافقىت . قازانمالارى ایران و بايزانس دولتلىرىنى
ضىعيفلىيەكى نتىيجەسىيىندە اھدى چۈنكە ایران و بىزانى خەلقلىرى آراسىيىندا
حكىمەتلەرنە قازشى بويوك نارا خىبىلەقلار تورەنمىشدى . بونلار آغىزە مەحاربەلر

تىيجى، سىنده لاب الدن دوشىشىدilar. آغىر وئركىلەر اوئلارى ظلم آلتىيندا باشاماغا مجبور ائتمىشدە.

عرىبلىرىن اصول ادارەلرى - ئەربىلەر مغلوب ائدىلەمش خلقىلەر ادارە، قارىشمەر دىلار، اوئلار مغلوب ملتلىرىن حسايىنا ياشايىپ اوئلاردان مختلف وئركىلەر آلىرىدىلار. عرىبلىر مىحارىبە سىزنىلىم اولان خلقىلەر و شهرلىرىن ضرر دوزۇردىلار. اما مىحارىبە و مقاومت ائدەنلىرى محو ياخ قول واسىپلەر ئەميردىلار. مغلوب ملتلىرىن سلاخ ساخلاماغا خلقىلرى يوخ ايدى. عرىبلىر اوئلارنىن داخلى ئىشلىرىنە آرىقىق مداخلە ئەتمىردىلار.

امويىلر - عىرستقان خارجىنە كى استىيلالار تېبىجە سىنە-دە چوخ منبىت و زىنكىن ئولكە ئەربىلرىن ئىزىدە درىشدى. ئاجىرلار، اعبااللار و اميرلار چوخلۇ استفادەلر آپاردىلار. عرىبلىر حكومتىيەن مرکزىنى آباد ئواڭكە لە كوچوردىلار. امويىلر دمشقى پايتخت ئەندىدىلار.

امويىلر حكومتىيەن باشچىسى معاوبەدەر. اوئىنин تشكيلىل ئەندىيگى دەلت، باباسى اميە آدابىلە آدلانىپ و امويىلر دولتى دېبىلدى. امويىلر، بىزائنس اپە انوئلارى و ايران شاھىلارى كىيمى بويوك قىصرلار تىكىدىپ راھتىلىقلا باشاماغا باشلاۋىلار. المرىنە چانەنى بويوك

ئروتلەرن ھەر طرفلى استقادە ئىدىب حىنى ئۆز ياخىن آدام-لارىندا يول و تورباق شكليندە بخشش ئىدىرىدىلار . اوئلار دىدىبەيلە ياشايىپ مەممەن مغلوب خلقلىرىن مەدىيەنى مەنيمىسىمەك مجبورىتىيەنە قالىرىدىلار . بۇ استىلاalar اتىيجىسىنندە آنجاق عرب اعيانلارى وارلاندىلار . كەندىيلار، كىبەد و قوللار چوخ آغىر و چتىن و ضەيدەن ياشاماغا محىكىم او لوپ او ئانلارىن حالى كۈنى - كۈنەن بېسلىشىردى .

معاوىيە زماينىدا عربلار قسطنطينىنى مەحاصرە ئىندىلار سادە فتح ائلىيە بېلە دىلر . امويىلار سلسەسىنин مشهور خلیفەلىرىندا : عبدالملک - بن مروان ، اوئىن اوغلى داود ، حجاج ابن يوسف و عمر ابن عبد العزيز در .

عباسىلار - امويىلار حاكمىيەنى زماينىدا اشغال آلتىندا آلىنميش ئولكەلر بن خلقلىرىنە آغىر و قىركىلر قويولوردى . اوئاڭورە دە استىد-لا ئىدىلىمش ئولكەلر دە عربلاره قارشى مبارزە حر كەنلىرى باش دۇرمىشدى . دېكىر طرفدن عرب حاكم قېيىلارى آراسىندا حاكمىيەنى الله آلماق او زەرىنندە مبارزە كەنلىرىدى . خصوصىلە امويىلاره قارشى محمد بن عمومى عباسىن اولادى حاكمىيەنى آلماق اىچون امويىلاره مبارزە پاراراق حاكمىيەنىڭلىرىنە آلماغا جاڭىشىرىدىلار . اېرىنلىي-لار عباسىلارىن امويىلاره قارشى مبارزە سىنى كوردو كىدە اموى خاندابىننى حاكمىيەنى يەخماق اىچوپ

عباسیلر باردیم کوسته ربب و بندله مکله اوئى اورتاوان قالد برماغا
موفق اولدىسلا ، ایرالدلا رېن کومکىلە عباسیلر سلالە سنین
حاکمیق قورولدى .

عباسیلر ، عربلرین اشغال ائندىكى نولكە لرین اسپانیادان سوراى
هاموسىنى تصرف ائتمىلر . اموى باشچىلار بىندان عبدالرحمىن آدلى
بىر نەزەر اسپايمىا قاچدى . او قىطۇ شەرىنى ياتىخت اندىب اندرىس امويلر
دولتىنى ياراندى .

عباسیلر دولتىمن باشچىسى عبدالله سفا حىدر كە بىنەمپەرىن عمەوسى
عباسىن نۆھىيىدى او ، امويلر سلسە سنین آخرنجى خليلەسى مردان
حىمارى ئۆلدۈردى و بئەلە لىكىلە عباسیلر دولتىنى ياراندى .

عباسیلر بىداد شەرىنى ياتىخت ائتمىلر . ایران ، اونلا دىن خصوصى
ايالتى كىمى اولدى . بىداد غربى آسياين ان آباد و زنگىن شەرىنە
چىئۈرۈلمى . يوتون ، مصر ، سورىيە ، عربستان ، ایران ، چىن و هند تاجىلارى
بغداددا تىجارىتە مشغۇل اولوب اورادا بويىـوك تىجارت ائـولرى
دوزلەتىلر . بوتاجىلار . بىدادىن وارايمىلارى و اعيانلارى ئوزلارى اىچۈن
كۈزىل عمارتلار و بىغلار يارادىب آرتىق درجه دە راحت ياشابىدـلار .
آما كىبىه ، كون مزد ايشچىلر ، كىندىلىر قوللار عمرلىرى يارىم آجلېق
و يو خسوللۇقا باشا آبارىدىلار . عباسیلر دولتىمن مشھور خليلەلىپىدىن
هارون الرشيد و مأمون الرشيد در .

آذربایجانین عربلر طرفیندن استیلا اندیلمه‌سی و اونلارین خلافته قارشی مبارزه‌سی.

یارسلارين خيانتى نتىجه سىنده بويوك با بالاريميز ميدباليلا ديرن تشكيل ائتمىكى دولت ياخىلدىسادا ، آذربايچان خلفى روحدان دوشى يېپ ۋۆز استقلال و مدنىيەنى مردالى - كالمه قورو يوردى اولالار . ساسانىلر دواتىن ئشكىلى موقىدىن عرب حملە يىنة قدر ساسانى اشغالچىلا رېنى قورماق اىچون آرتىق بىر عنادلا و وروشىرىدىلار . ایران بىزانس محاربە لرى ساسانىلر دولتىنى اولدىقجا ضىيدىف ائتمىيىشدى . بى دولت انھاطا پاھىنلاشدىغى حالا آذربايچان حكمدارلىقلارى داھا آرتىق معىكمىنلىرى . ایران خلقى شاهلار حكمدار و ئئوداللارين ظلمىنندن بازىيكمىيىشدى . ۋولـكـهـهـ بـوـيـوـكـ فـارـاضـيـلـقـ ئـورـاحـشـدـىـ . بـئـلـهـ بـىـزـماـنـداـ ضـعـيـفـلـشـمـشـ سـاسـانـىـلـرـ دولـتـىـ عـربـ حـكـومـىـ طـرـفـيـنـدـنـ استـيـلاـ وـ اـشـفـالـ اوـلوـنـدـىـ . عـربـلـارـينـ آـسـاسـانـىـلـرـ دولـتـىـ اوـستـيـنـهـ قـوشـونـ چـكـهـيـكـىـ زـمانـ آـذـربـايـچـانـ اوـرـدـلـادـىـ . آـذـربـايـچـالـىـ حـفـظـ اـئـمـكـ اـيـچـونـ عـربـلـارـهـ عنـادـلـىـ مـبـارـزـهـ يـهـ كـيـرـيـشـمـدـىـلـلـ . بـوـزـمانـ آـذـربـايـچـانـىـ مشـهـورـ حـكـمـدارـىـ جـوـانـشـىـرـ ۋـولـكـهـنـىـ اـدارـهـ اـئـدىـ . اوـ ، عـربـلـارـاـلـهـ يـئـدـىـ اـيـلـ مـبـارـزـهـ آـيـارـدـىـ . جـوـانـشـىـرـ سـاسـانـىـ ئـئـودـالـلـارـينـ قـيـرـبـ آـذـربـايـچـانـانـ چـيـخـارـتـدـىـ (اـوـلـالـارـ عـربـ حـمـلـهـسـىـ زـمانـىـنـدـاـ آـذـرـ ؛ اـيـجـانـاـ كـلـيـبـ اـورـادـاـ بـوـيـوـكـ تـورـيـاقـلـارـ اللهـ كـئـچـبـرـمـكـ اـهـسـتـهـ مـيـشـلـلـ) . جـوـانـشـىـرـ آـذـربـايـچـانـاـ باـقـينـ اـئـنـ خـزـرـ اوـرـدـلـارـىـنـىـ دـارـمـادـاـغـينـ اـئـديـبـ

او نلا ری بو بولک پیر فلارکته او غرائب نیشدی . ارمونی ، کورجی سرکرده و حکمدارلاری بوی کور دیکدە او نلا قوهوم او لماق ایسته مشدرلر . روم امیر اطوري ایکینچی قوستانتنیت عرب اشغالچیلارینا قاره‌ی آپار دیغی مبارزه‌ده جوانشیری بو بولک سئوینجله نوز متفقانی سیراسیندا قبول انتدی و اوین ایچون هدیه‌لار گوادردی .

بوزمان بیزانس دولتی ایله عربلار آراسیندا گئدن محاربه‌لار آذره . با یجان تور با غیندا باشلا ایب بو نواکه‌نین خرابی‌لیغینا باعث و لمشدی . بیزانس ' عرب ' و خزر اور دولاری آراسیندا سیخیلی‌لیش آذربایجان خلقی آغیر و چتبن بیر شرایط‌ده مبارزه اندبردی . جوانشیر خلاقتی چوخ قدرتلى حسن انتدیکدە صلاح یولیله او نلا رین قارشی‌سینی آلماق ایسته‌دی او بوفکری حیانه کئچیریب مقاوله‌سینی با غلاماغا موفق اولدی و بنده‌لیکله عربگرین آذربایجانا سو خولما سینا مانع اولدی . جوانشیردن سونرا ، عرب حکومتی با غلام‌نیش مقاوله‌نی پوزدی نتیجه‌ده عرب دسته - لری آذربایجان و قفقاز نواکه‌ار بندە گوروئمکه باشلا دی . عربلار آذره .

با یجان ، ارمونی و کورجی خلق‌لارین سیخیش‌دیر ایب بونلاری باج و نرمکه مجبور اندیر دیلار . آذربایجان اهالی‌سی آرتیق مقاومت انتمکدن عاجرلا ایب غارتندن خلاص او لماق ایچون داغلارا چکمه‌لیر دیلار . عرب سرداری سلمان - بن دیبعه نبریز و اردبیلی توتدی . بوزمان آذربایجانین مهم شهری بر دع محاصره حالیندا قالمشدی . اهالی غیرنله قهرمان‌نجاسیندا شهری مدافعه

ائمیرهیلر . سلمان آذرقه یوللاریف کسیر . کتیریان آذرفهاری تالاییر
 و شهر اطرافیندا اکینلری بوزوردی ، او بئله لیگکله بردەنی اشغال ائتدی .
 اهالى چارهسیز قالیب آغیر و ئۆركیلر و ئۆرمکه مەھکوم اولدیلار . عربلر
 شهرده سوبخونچو اۋاق و غارته باشلا بېت اهالىنى اسارتە آلدیلار .
 بر دەن سوارا شەكى ، شیروان و درېند شهرارىنى دە استىپلا
 ائنمکه جان آتىرىدىلار .

عربلرین تضييقى - آذربايچاندا هجوم اىدن عرب دسته‌لری بورادا
 يېڭىشىرىدىلر . عربلر آذربايچان و ارمەن خلفلرینىن انتقام حېنىدىن قورخاراق
 اوئلارى آرتقى ازمگە باشلا دىيلار . بو تصمييمى حيانە كېچيرمك اىچون
 عرب والىمى آذربايچان و ارمەن فۇدا لارينى وعدما يىلە آلىداداراق
 اوئلارى نەچچوانا دعوت ائتدى . حاضر اوئلارى بىر بنايا يىغىب ، بىنائى
 اود لاماغا فرمان و ئۆرى دى و بئله لىكە بىر چوخ آدام اود اىچىنەدە
 تىل اولدىلار .

عربلر ، خلقىمېزىن بىرلىكىنى بوزماق و اوئلارى مۇزارىنە تابىح
 ائنمك اىچون آغیر مالىمالار قويدىلار . اوئلار قىلىيچ زورى ايلە خلقى
 اسلامىت قبول ائنمکه مەجبور ائمیرهيلر . اوئلار عرب دىليئىنە مدرسه لر
 آچىپ بودىلەدە تحصىل ائنمكى تەممىل ائمیرهيلر . مواللارین ، والىلرین
 و قوشونىن زورىلە عرب الفباسىنى تەممىل ائمیرهيلر . بو دېل و

او نلا ری باشا دوشوردی.

خالیفه لر ، عرب فئوداللارى و تاجرلارى ئۆز نفوذلارينى آرتیرماق اىچون عرب كوجىلر ينى آذربايچان و قفقاز تولكىلار ينى جىلب امدىرىدىلار . آذربايچان خلقى بونون بوظالمىر دىزمەرك ئۆز دىل و مەنىتلەرنىڭ المىت دۇرمىرىدىلار . چۈنكە اوئىلار آزادلىق و خوشبختلىكىلە باشاماغى آذربايچان دەپلىنى، و مەنلىقى ساخلاماقدا بىلدىرىدىلار .

کندیمیرین یو خسولاشماسی - آذربایجان مهم تجارت یوللاری اوزرینده اولدوقدا بوبوک بیر تجارت مر~~سکزینه~~ چئوریلمدی . عرب اشةالپیلاری وئرگیلر و تجارتندن الده ائتدیكلاری تروتەفت علاوه آذربایجانین آباد نوریاقلارینی دا کندیمیرین الیندن چىخارىپ اوزلارى آرتىق درج، ده استثمار ائتمىكە باشلادىلار . اوزلارى بو توریاقلاردا ايشلەمكە مجبور اندىرىدىلر . عرب آفالارى آذربایجانلىلارى ئالان ائتمىكە لە نوزلرى يېچون عالى قىتلار نىكىدىرىپ ، ئاز و اعمت يېچىننە ياشاييردىلار . بو آفالار سوپرالار وئرگیلری محصوللا يوخ بلەكىپ - ولا ايستە يېرىدىلر . كندیمیردە پول اولمادىقدا اۇمۇ ازتىيە لىپىنى سائىرىدىلار و بىشلە لىكىھ آرمىق

فلا کئە دوشوردىلر . اوئلار بۇاون حقوققاردان مىحرۇم اوڭۇمىشىدلار .
آذربايچان اهالىسى خصوصىلە كىندىلىلر حىقىنەدە اجرا اولىۋات
بو ئۆلەملەر سككىز نجىي مصربىن بويى دوام ائتمىكىدە بىدى . بوزمان خلافتە
واستىمارچىلارا قارشى ركىندىلىرىن مبارزەسى دوام ائدىر . وار بۇ خەدان
چىخىش كىندىلىلر سلاح الله آلاراق سلاحلى دىستەلر تشكىيل ائدىردىلر .

دوققوزنجی عصر ده عرب اشغالچیلارینا قارشی کندلی محاربه سینین باشلانماسی

درقه وزنجی عصر ده سلاحلی کندلی دسته ارینین بیر لشه سپله
کندلیلرین عمومی عصیانی باشلاندی . عصیان اوقدر گئنیشنده باشقا
ئولکه اربده احاطه ائتدی کندلی آزادلیق محاربه سی ۸۱۶ نجی ایل
میلادیده باشلاناراق ایگیرمی ایلدن آریق درام ائتدی . بو محاربه بونون
دنیا تاریخینده بویوک کندای محاربه اربندن بیری سایلیر .
بو محاربه اره آذربایجانین قهرمان و فدا گار اوغلی با بابک
رهبر ایلک ائدیردی .

بابک و بابکلرین مبارزه سی - بابک کندلی اوغلی ایدی ، آناسی
ئولدیکدن سونرا چتینلیکله ياشایب ، فئوداللار و عرب اشغالچیلارینین
ظلمنی گوردو کده ، اونلارا قلبینده بویوک بیر لفتر بسلیه مشدی . او
درواجه‌لی و جسارتلى بیر قهرمان ایدی .
بابک اول باخشی دوشونوب سونرا ایشه باشلاردی . بوناکوره ده
ھیشە موقدیت الده ائدیردی .

کندلیلر اوینن جـارت و مرـلـیـکـیـفـی کـوـرـدـوـکـدـه آـرـیـقـدـرـجـه دـه
حرـمـت و محـبـت بـسـلـه بـیدـرـدـیـلـلـر . کـنـدـلـیـلـلـر سـوـنـ اـفـسـهـ کـیـمـیـ خـلـیـفـهـ بـهـ
قارـشـیـ مـبـارـزـهـ آـیـارـاـجـالـاـرـیـنـاـ بـابـکـیـنـ فـارـشـیـسـیـنـدـاـ آـنـدـ اـیـچـیرـدـیـلـلـرـ . کـنـدـلـیـلـلـرـ
بوـ آـنـدـیـ اـیـچـرـکـنـ بـابـکـیـ نـوـیـوـزـدـیـلـلـرـ . کـنـدـلـیـلـلـرـدـنـ عـلـاـوـهـ ، شـہـرـلـرـدـهـ
یـاشـایـانـ یـوـخـسـوـلـلـارـدـاـ بـابـکـیـنـ آـرـخـاسـیـنـدـاـ دـایـانـمـشـدـیـلـلـارـ . اوـ ٹـوـاـکـهـنـینـ
اسـتـیـلاـچـیـلـارـدـانـ وـ کـنـدـلـیـلـیـرـیـنـ بوـتوـنـ وـئـرـگـیـلـرـدـنـ آـزادـ اـئـدـیـلـمـسـیـنـیـ
طـلـبـ اـنـدـیـدـیـ عـصـیـانـچـیـ کـنـدـلـیـلـیـرـیـ عـصـیـانـ رـھـبـرـیـنـینـ آـدـیـنـاـکـوـرـهـ بـابـکـیـلـرـ
آـدـلـانـدـیـرـدـیـلـلـارـ . اوـنـلـارـ . آـزادـ ، شـرـ وـ دـولـفـونـ حـیـاتـ آـزوـسـیـنـدـاـ
وـوـرـوـشـیـرـدـیـلـلـارـ اوـدـرـکـهـ ، اوـنـلـارـاـ خـرـمـیـلـرـدـهـ دـیـلـیـرـدـیـ . بـابـکـیـلـارـ خـلـیـفـهـنـینـ
کـوـنـدـرـدـیـگـیـ اـورـدـوـلـارـیـ دـارـمـادـاـغـیـنـ اـئـدـیـکـدـنـ سـوـنـرـاـ اوـنـلـارـیـنـ
اسـلـمـهـ لـرـیـ اـیـلهـ ئـوـزـ عـسـکـرـلـرـیـ سـلـاحـلـانـدـیـرـدـیـلـلـارـ . بوـ مـحـنـارـاـبـاـلـرـدـهـ
خـلـیـفـهـ ئـئـزـ - ئـئـزـ ئـازـهـ اـفـسـ اـورـدـوـلـارـ تـجـهـیـزـ اـئـدـیـبـ آـذـرـبـایـجـاـنـاـکـوـنـدـرـدـیـ.
بوـنـلـارـیـنـ هـئـیـجـ بـیـرـیـ مـوـفـقـ اـوـلـاـیـلـمـیـرـدـیـ اوـدـرـکـهـ مـأـمـوـنـ ئـولـرـکـنـ
قارـدـاشـیـ وـ خـلـفـیـ مـعـتـصـمـیـ بـابـکـیـلـرـیـنـ خـطـرـیـنـهـ مـتـوـجـهـ اـئـدـرـهـکـ اوـنـلـاـیـ
مـحـوـ اـئـتمـکـ اـیـچـوـنـ قـدـرـلـیـ بـیـرـ اوـرـدـوـ دـوـزـلـمـهـ سـیـنـیـ وـصـیـتـ اـئـمـدـیـ . بوـ
اوـرـدـوـ حـاضـرـلـاـدـیـ وـ هـمـدـاـنـ يـاخـيـنـلـیـیـنـدـاـ بـابـکـیـلـرـیـ اـیـلـكـ دـفـهـ اوـلـارـاقـ
سـیـنـدـبـرـدـیـ . خـلـیـفـهـ اـفـشـینـ آـدـلـیـ بـیـرـخـصـیـ عـربـ قـوـشـوـنـوـنـاـ سـرـکـرـدـهـ

اوندی . او ، بئرلی خاڭىن قئوداللارين ياردىمىي ايلە باپكىلىرى سېخچەشىدىرىرىدى . بىذ قىمەسى (كە اوەلارىن مركزى و لىتكاراين ئىزدىنده ايدى) ياخىنلىغىندا چوخ شەتلى مخاربەلار او زوڭرىدى بومخاربەلر دە باپكىن طرفدارلارىندا ان اپىر چو خى قىرىلدى . دشمنىن عەددەن چو خلىقى و بىر ئىچە قئودالىن خەانتى باپك را و بىن طرفدارلارىن مدافعا ياشىنى چقىنلىشىدىرىدى و تەجەدە مخاربە اوەلارىن مغلوبىتىلە قورتاردى . باپك اسىر او لاراق سامىرە دە خلىقىن امرىلە اعدام او وۇندى و بىئەلەككە جانىنى ئۆز خلقىن آذر اىيجان ملتىن آزادلىقى يواوندا فدا ائتدى .

خاق آزادلىقى اوغرۇندا و وروشان باپكىلىرىن بناھىگاھى اولان بىذ قىمەسى عرب استىلا چىلارى طرفندى ئوتولدى . عصىمالچىلار آغىر جزالار وئرىلدى .

باپك عصىانى ياتىرىلىدىساها عربلار آذر بابجا ئايلارىن خلافته قارشى قالخان نفتر او دونى سوندورە بىلەدى . عرب خلافتىنى قارشى آذر - بايجانلىلارين آزادلىق اوغرۇندا آباردىقى مبارزە باشقى شىكل آلدى . باپكىلىرىن اپكىرىمى اپكى اىلە دن آرتىق عرب خلافته قارشى آباردىقى مبارزە خلافته بويوك ضربە يئمىدىرىدى و او بىن يارچالا نامايمىن اساس سېيلرىندىن بىرىلىدى .

عباسیلر حکومتین يىخلىماسى - عباسیلر دولتى دوقۇز زنجى عصرىن اوڭلارىندە تدىرىچىلە ضعيفەلەشمەش ، اوئىن بىرچوخ حصەلرى : شماىل آفرىقا ، مصىر و سودان ئىرانلىمىشىلار . خلافتىن آرى - آرى حصەلرىندە مەستقىل اميرالىكىلار يارانمىشى . سامانىلر اورتا آسيادا بويوك بىر حکومت بازاردىلار . اونلار يىن مركزى اولان بخارا شهرى مدaiت و آباھايق جەتىندەن بغدادلا رقابت ئەدىردى . خلافتىن ئۆز اىچرىسىنىدە ئورپا قىلار مەستقىل اميرالار يىن - كەنچمېشى . بو اميرالار آراسىندا دائىمى محاربەلەر اىخى و ئىرىدى و بئەلمەل كەلە عباسىلر خلافتىن اساسى ھۆزولماغا اوز قوبىمۇشدى .

آغىر و ئىركىيلر و چىتىن ايشلر كەنلىلارى يو خسولالانىش و اونلارى عصىان حالىندا كەتىرىپ چىباخار مىشى .

بو عصىانلار يىن ان بويوگى توضىح ائندىكىيمىز كىمى آذربايچاندا باش وئرمىشدر (٨١٦ - ٧٣٨ مىلادى) .

اون بىرنجى عصرىن اورتىلارىندا خلیفەلر دولتى داغىلدى . بوزمان اورتا آسيادا ياشابان سلجوق تۈركلەر ئارالىق دىنيزىنە (مدېترانە) قىدر او اون ئۆلگەلەرى فەتح ائتمىشىلار . اونلار يىن سلطانى طغىل پىشك

١٠٥٥ لجى اهل ميلاد بده بغدادى توندى . بو زماندان خلیفه يالنژ دىرن باشچىسى كىيمى قالىدى . سونـرالار عباسىلرىن آخراجى خلیفه سى المستعصم بالله موغول او ردلارى واسطه سىـلـه ئولدورواـدى و بغداد موغول بادشاهى هولاكـو خانىن البندى كـىچىدى . موغولالار بغدادى آلاركىن چوخ بويوك مقدار غىبمت الله كـىچىر دىلر .

صوت

